

KOSSUTH LAJOS

ÉLETE

IRTA

DR. MAGYAR GYÖZÖ

J. Jarmosay

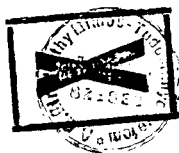

Könyvesita

546

BUDAPEST

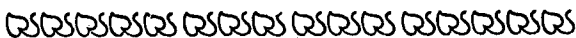
LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

40868

1909. Wodianer F. P. P. P. Budapest.

BEVEZETÉS.

A nemzeteknek vannak kiválasztott alakjaik, kikre, mint a hívő imádatának tárgyára, minden szépet, jót és tökéletest ráraknak s az irántuk való kegyeletnyilvánításban semmi határt nem ismernek. Vannak ilyen alakok, de egy nemzetnek egy időben csakis egy ily kiválasztottja lehet. Lehetnek s vannak is még sokan, a kiknek érdeme előtt szintén meghajtja a nemzet az elismerés zászlaját, számukra is meggyújtja az emlékezés oltárán a hála tűzét; de mi más érzelem az, a melylyel a nemzet kiválasztottjának emlékét rajongja körül, kihez csak oldott sarúval, födetlen fővel merészel közeledni! Ily alakja — hogy egynéhányat említsünk — a francziának Napoleon, a németnek Bismarck, az olasznak Garibaldi és az amerikainak Washington.

A mi nemzetünknek is van fia, kit népe tisztelete oly elérhetetlen magasságba helyezett, mint senkit mást. Kossuth Lajos ez, a modern Magyarország megteremtője, a magyar nép apja. Voltak kivüle más nagy fiai is hazánknek, s történetünknek épp abban a korszakában, mely az ő titáni munkásságát látta, sok-sok nagyunk fáradozott a haza felvirágoztatásán. Talán több, mint bármikor máskor. Kortársa volt Széchenyi, kinek ő maga adta a »legnagyobb magyar« nevet, és Deák, a »haza bölcse«, meg Wesselényi, »Erdély Széchenyije«. De a nemzet nem tudott felmelegedni senkiért úgy, mint ő érte.

Volt egy alak történelmünkben, ki ugyanúgy rezgésbe tudta hozni a nemzet szíve húrjait, kinek emléke ugyanúgy be tudta tölteni a nemzet egész valóját, s ez Rákóczi volt. De az már rég elporladt. Közel kétszázad pergett le elköltözte óta a végtelen idő homokóráján. Csoda-e, ha annyi idő múltán ez sem képes kiállni a versenyt újabbkori történelmünk lángszellemével?

Már életében valami legendás hírnév környezte Kossuthot. A nemzet ott látta már hófűrtjei körül a glóriát s úgy tekintett fel lelkesült szemmel nemes alakjára, mint valami szentre. Neve nem is pusztán név volt már, hanem egy magasztos eszme és zászló, a melyre rá volt írva minden, a mi csak drága a honfiszívek előtt.

S a szeretet e tüze nem hamvadt el azóta sem. Sőt, ha lehet, még nőtt terjedelemben, mind szélesebb rétegeket hatva át. S jól van ez így. Kell, hogy legyen ily alakja minden nemzetnek. Az a lelkesedés, melyet nevük, emlékük kelt, csodákra képesít.

De Kossuth meg is érdemli a szeretet e mély-séges érzelmét. Ha voltak is gyarlóságai neki is, mint mindenkinek, ki itt él a gyarló földi lét öln, azért mégis méltó rá, hogy a nemzet ideálja legyen. Nemzet-átalakító hatalmas reformátori munkássága, káprázatos szónoki tehetsége, nagy tudása és nemes erkölcsisége együttvéve a nagyok közt is az első helyre helyezik.

Ennek a nagy nemzeti vezérférfinak, kit a nép oly helyes ítéllettel nevezett el »Kossuth apánk«-nak s kinek életét ismerni minden jó magyarnak hazafias kötelessége, akarja életrajzát adni dióhéjban e szerény kis munka.

I.

Ifjusága.

Az udvardi és kossúthfalvi Kossuth-család egyike az ország legősibb nemesi családjainak. Azonban régisége daczára nem volt sem a gazdagabbak, sem a tekintélyesebbek közül való. Bár oklevélileg IV. Béla koráig viszi vissza családfáját, a mikor Math fia, Kosuth már mint nemes kapott birtokadományozó levelet a királytól: jóformán egyetlenegy szélesebb körökben ismeretebb tagja sem volt egész addig, míg annyi század multán egy késő ivadék kiragadja az ismeretlenség homályából s a Kossuth nevet egyszerre széles e világ legismertebb magyar nevévé teszi.

»Nagy úr — írja ezt maga — családomban soha nem vala; a legnagyobb hivatal, mit egy Kossuth valaha tudtomra viselt, túróczmegyei alkapitány volt. Különben megyei hivatalokban forogtak, alispánok, főszolgabírák, főjegyzők, fő- és közönséges ügyvédek stb. Királyi kegyet amaz alvárnagyon kívül egy sem vadászott soha is.«

A család ősi fészke Turóczban volt. Idővel a nagyon felszaporodott nemzetség az egész Felvidéken szétterült. Vallásilag is kettészakadt. Egyik része katolikus maradt, míg a másik evangélikussá lett. Az utóbbi ág adta a hazának újkori történetünk nemzeti hőjét, Kossuth Lajost.

Zemplénmegyében, a Hegyalja áldott vidékén látta meg a napvilágot az 1802. év őszén. Az 1844-ben, tinnyi magányában szerzett életrajzi feljegyzése szerint október 18-án született. Később a tályai evang. lelkésztől a tűzvész következtében elpusztult anyakönyv pótlására megkérdezte, születése ideje felől, kijelentette, hogy születésének dátuma kiesett emlékezetéből, de hozzátette, hogy valószínűleg szeptember 19-ike az. A nemzet közvéleménye azóta valósággal szentesítette e napot. Pedig, ha tekintjük, hogy 1844-ben még egész határozottan nyilatkozott, valószínűbb, hogy a másik dátum fedi a valót.

A híres borvidék egyik kicsiny községe adta nemzetünk prófétáját, Monok. Itt lakott, mint a zempléni Andrásyak uradalmi ügyésze, apja, Kossuth László, szilárd jellemű, önérzetes férfiú, mintaképe a kissé szűk látókörű, de józan vidéki nemesnek. Neje Weber Karolina, Weber András lizskai póstamester leánya, az eperjesi hóhér, Caraffa vértörvényszéke által halálra kінzött Weber Dániel leszármazottja, nemeslelkű, gyöngéd és rendkívül hitbuzgó evangélikus nő.

A kis Lajos szüleinek első gyermeke volt. Keresztelés végett a közeli Tállyára vitték, az evang. templomba.

Gyermekkoráról kevés adat ismeretes. Ott élte ennek napjait az apai házban, szűkös anyagi viszonyok közt, de tiszta erkölcsi légkörben. A gyors felfogású, élénk ifjú első nevelését a szülőkön kívül a tályai lelkésztől nyerte, ki nagyon jó hatással volt szellemi és erkölcsi fejlődésére. Különben teltek az évek, mint minden gyermekéi. Űzte a pillangót, tépte a virágot, játszadozott és tanult.

Már gyermekkorában nagyon szeretett a szabad természet templomába járni s annak szépségei iránt kiváló érzéke volt. E szeretete a természet iránt hosszú életében soha ki nem aludt benne; ez szeretettette meg vele agg. korában a természettudományokat annyira, hogy egész szak tudóssá képezte ki magát e téren.

S múltak az évek. A boldog gyermekkor gondtalan napjai eltelőben voltak. Nem volt már elég számára a falusi pap tanítása. A sátoraljaújhelyi piarista gimnázium tanulója lett. De most is az örökdő szülői kezek gondviselése alatt maradt. Apja szintén beköltözött a székvárosba, a hol jövedelme gyarapodását remélte. Mert anyagi gondjai egyre nőttek. Lajost még négy gyermek követte, holott a jövedelem nem tartott lépést a család növekedésével. E gyermekek voltak: Karolina (később Breznay István neje), Emilia (Zsulavszky Istvánné), Lujza (Ruttkay Józsefné), Lajos bátyjának utolsó éveiben hűséges ápolója és Zsuzsánna (Meszlényi Rudolfné), tehát mind a négy leány.

Hat éven át volt a fiatal Kossuth az újhelyi piaristák tanítványa, s hálásan emlékezett meg később is egykori tanáiról. Tanárai is szerették a nagyessű fiút, ki állandóan első eminense volt az iskolának, de azért kissé makacs, akaratos természete nem egyszer összeütközésbe sodorta velük. Tanulmányaiban különösen nagy szeretettel merült a történelembe. Annyira-mennyire már ekkor megtanult németül és francziául is. Szabad óráiban pedig különösen a fuvolázásban találta gyönyörűségét s e hangszert, mondhatni, művészien tudta kezelni.

Ha tehette, ezután is kísértált szívesen a szabadba s gyönyörködött a természet szépségeiben. Egy ily kirándulása közben történt, hogy erdei sétájában nagy vihar lepte meg. Útjában egy cigánykunyhóba tért be. Hamarosan körülvette a kunyhó apraja-nagyja az úri fiút. Ott termett egy öreg anyóka is és kezébe vevén az ifjú tenyerét, a villámok csattogása közt, a következő jóslatot olvasta ki belőle: »Nagy jövő vár az ifjú úrra. Nemsokára eljön az idő, a mikor hírnév, dicsőség fogja környezni s az országnak szabadítója lesz.«

»Nem tudom — írta később Kossuth — mily benyomás mondatta a cigánynővel a jóslatot, mely — kísérve a természet csodás tüneménye által — reám fokozott hatást gyakorolt, de jövőmre ez irányadó volt. Sohasem voltam babonás, de e pillanattól fogva a szabadságérzet tudása ébredt fel bennem, melyet atyám függetlenségérzete öntudatlanul táplált és nevelt, s ezentúl a történelemnek és jognak szenvedélyes tanulmányozása juttatott azon demokratikus meggyőződésre, mely minden léptemet vezérelte.«

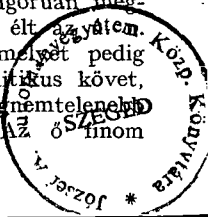
Ime, a későbbi férfi legfőbb jellemvonásának, a szabadságszeretetnek fellépése. Oly hajthatatlan, alkút nem ismerő lett ez az érzés benne, akár csak a lángszavú szilaj költőben, Petőfiben, a ki oly ihletett ajakkal hirdeté magáról:

»Szabadság, szerelem !
E kettő kell nekem,
Szerelmemért feláldozom
Az életet,
Szabadságért feláldozom
Szerelmemet.«

Sorra mutatkoztak az ifjú Kossuth egyéb jellemvonásai is. Jelleme anyja szelíd, gyöngéd és apja kemény, szegénységében is büszke, önérzetes jelleméből alakult ki. Atyjától örökölte az elnyomottak, sorsüldözöttek iránti résztvevő érzelmességét. Tőle eredt, hogy Kossuth csupa szív volt, csupa érzelem, ki a politikából se akarta és tudta az érzelmi mozzanatokat kiküszöbölni. Jószívúságára jellemző eset volt, hogy egyszer télen felső kabát nélkül érkezett haza. Kiderült, hogy egy szegény diáktársának adta télikabátját, ki a nagy hidegben vékony ruhában járt az iskolába.

Érzelmessége, ha nem is engedte apja hajthatatlan természetét egész ridegségében sajátjává lenni, még is társult az apától örökölt szívós akaratereővel, mely oly csodás frissességben maradt meg benne 92 éves életpályája utolsó napjáig. Szilárd akaraterejével még szenvedélyeit is le tudta győzni. Így, mikor az iskola falai közül kikerült az élet iskolájába, erőt vett rajta a játékszenvedély. Már-már elmerült a fertőbe, melybe szenvedélye taszította, de még idejekorán észrevette, mily veszedelem fenyegeti s megfogadta, hogy soha többé kártyát nem vesz kezébe.

Apjától és anyjától örökölte azt az ideális becsületességet, mely még árnyékát sem képes elkövetni olyasminek, a mi a legszigorúbb tisztesség határait átlépné. S nemcsak a magánéletben, hanem a politikai életben is szigorúan megtartotta a becsület szabályait s nem élt az a magánéletben. Machiavelli-féle elvek engedélyével, melyet pedig a múltban és jelenben a legtöbb politikus követ, hogy t. i. a magasabb célért a legnemtelenebb eszközöket is szabad felhasználni. Az ő

erkölcsi érzése mindig visszaborzadt az ily eszközöktől.

Örökölte anyjától a mély vallásosságot is, a mely az élet bajai között főtálibizmánja az emberi kebelnek. De hite sohasem vált a másvallásúak íránti türelmetlenségé; a mint szerette a magát, épp úgy tiszteletben tartotta a másokéit is. Így lett a politikai szabadság mellett a lelkiismereti szabadságnak is apostolává.

Az a könnyű siker, a melylyel tanulói pályáján minden versenytársát legyőzte, s tanárainak és diáktársainak becézése nagyra növelte önérzetét is. Mint a legtöbb nagy ember, ő is érezte erejét s távol minden álszerénységtől, vallotta is. Eleinte talán túltengést mutatott benne az önérzet s a hiúság és kevélység látszatát öltötte fel, de a mint fejlődött korban, emelkedett tudásban és hírnévben, önérzete annyira megfért mások megbecsülésével, mint azt kevés történelmi nagyságnál találjuk.

Önérzetességére jellemző példa a következő: Apja egyszer rossz társaságban látta játszani az utcán. Tiltó szavára a gyermek félreállt s távolról nézte tovább a játékot. Apja dolga végeztével hazament s nem találván otthon, keresésére indult. Minthogy ott találta a játék közelében, azon hiszemben, hogy megszegte parancsát, megverte. Ez annyira bántotta az önérzetes fiút, hogy napokig daczolt apjával. Hiába kérlete anyja, hogy kérjen bocsánatot, nem tette. »Inkább meghalok, — felelte, — hogysem bocsánatot kérjek oly hibáért, mit el nem követtem.«

Ha önérzetében sértve érezte magát, daczos tudott lenni; egyébként engedelmes, jó gyermek

volt, ki, hogy apja nehéz helyzetén könnyítsen, diáktársainak magánórákat adott.

Ezzel a szép bensővel összhangban állt külseje is. Gyönyörű szép ifjúvá serdült. Sugár termete, szabályos arcza, nyílt homloka, mosolygó kék szemei azonnal mindenki előtt rokonszenvenessé tették.

Középiskolai tanulmányai végeztével a jogi pályára lépett, hogy ősi nemes szokás szerint, ügyvéd legyen, mint apja is. A híres sárospataki református, majd a szintén hírneves eperjesi evangélikus kollégiumban végezte főiskolai tanulmányait. Nagy tudásával, határozott fellépésével mindkét helyen vezére lett a diákságnak. Tanárai is nagy elismerést tanúsítottak kiváló tehetségei iránt.

Csak Sárospatakon a híres Kövi professzorral volt egyszer összeütközése. A tanár egy ízben valami sértő kifejezésre ragadtatta magát hallgatóságával szemben. Kossuth feltűzelte társait, hogy addig ne menjenek Kövi előadásaira, míg elégtételt nem nyernek. Az igazgatóság végre valahogy kiegyenlítette a dolgot s Kövi folytathatta előadásait. Az öreg tanár legelső szavai ezek voltak: »A dominus Kossuthból, ha meg nem javul, még nagy országháborító válik.«

Hogy különben ez a tanára is mily nagyra becsülte tehetségét, vizsgálja alkalmával tünt ki. Valami Dercsényi nevű társával együtt vizsgázott s a végén így szólt a tanár a vizsgáló-bizottság tagjaihoz: »Ez a két fiatal ember itt jobban tudja a törvényt, mint az egész királyi tábla... mindkettő stante pede elmehetne Personálisnak.«

Az egyéves törvényszabta gyakorlatot apja oldalán töltötte s aztán ment Pestre jurátusnak a királyi táblára. Szorgalma és ügyessége hamarosan megszerezte itt is számára előljárói szeretetét s egyszersmind oly jövedelmet biztosított neki, hogy már ekkor egészen a maga erejéből tarthatta fenn magát. 1824-ben megszerezte a diplomát és felesküdt ügyvédnek.

II.

Az Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósítások szerkesztése ; fogsága.

Az ügyvédi diploma megszerzése után Sátoraljaújhelyen telepedett le, mint ügyvéd. Mint apja, ő is uradalmi ügyész lett, özv. Szapáry, szül. Csáky grófnő birtokán.

Már az 1825—27-iki országgyűlésen jelen volt, mint két főúri özvegy követe, vagyis absentium ablegatus, de már csak fiatal kora miatt sem juthatott semmi szerephez. Az ő ideje még nem érkezett el.

Megyéjében azonban mind ismertebb nevet vívott ki magának. Így különösen magára vonta a megye intéző köreinek figyelmét az 1831-iki nagy kolera alkalmával. A félrevezetett, tudatlan tót nép az urakat vádolta a ragály terjesztésével és kegyetlen felkelésben tört ki. Lassanként egész sereggé verődött össze s megtámadta Ujhelyt. Legnagyobb baj volt, hogy a köznép kebelében itt is sokan voltak, a kik a felkelőknek adtak igazat. Ugy látszott, hogy az egész értelmiség áldozatul esik a népdühnek. De nem úgy lett.

Az ifjú Kossuth kiment a haragvó nép közé és először hallatta a nyilvánosság előtt búbajos szavát. Mint a mesebeli varázsszó a gonosz szelle-

meket, úgy fegyverezte le ez az újhelyi nép szenvedélyeit. Mint kezes bárányt vezette most a megjuhászodott népet a zendülők ellen s a város előkelői mentve voltak.

Nemsokára már a tanácssteremben is az övé lett megyéjében a vezető szerep. Első beszédében kikelt a megye országgyűlési követei ellen, a mért azok megszavazták a kormány számára az ujonczokat. Felszólalása szóváltásba keverte gr. Majláth főispánnal s alkalmat adott neki egy hatalmas beszéd elmondására, mely valósággal elragadtatásba ejtette hallgatóságát. Csodálattal és élvezettel hallgatták a gyönyörű hangot, a hazafias tüzet és a beszéd tartalmában megnyilatkozó erkölcsi bátorságot.

Bekövetkezett az 1832—36-iki országgyűlés. Ujra ott találjuk Pozsonyban, most is, mint távollevők követét, tehát most sem birt szavazati joggal. De most már nem maradt tétlen szemlélője az országgyűlés tárgyalásainak, sőt inkább most kezdi meg politikai pályafutását, melyen a nemzet vezérsége várt reá.

Otthagyta végleg a megyei élet kicsinyes körét, hol irigyei és ellenségei rágalmakkal és áskálódásokkal keserítették meg életét s kilépett a közélet nyílt terére. Harmincz éves volt, sugárzott a testi szépségtől, duzzadott a férfiúi erőttől, fel volt szerelve a szónok és politikus minden fegyverzetével. El volt telve Széchenyi szellemével. Az ő arcza is pírban égett, ha nemzetünk jelenét, elmaradottságát szemlélte, de szíve gyorsabban vert, ha reá gondolt, mily jövő várhat a Széchenyi eszméi szerint megalakuló új Magyarországra.

S a jövő előkészítésére az első teendőnek

a reformeszmék népszerűsítését tekintette. Ennek útját ő is, mint az országgyűlés nagyjai, abban látta, ha lap indul meg, a mely megismerteti a nemzettel a küzdelmet, a melyet az országgyűlésen a nemzeti ellenzék tagjai folytatnak a hazáért, a magyar nyelvért és a korszerű újításokért. Előállott tehát az indítvánnyal a rendek előtt, hogy adjanak ki naplót az országgyűlés tárgyalásairól. A rendek el is fogadták a tervet, de a napló tulajdonképeni szerkesztője nem ő, hanem Orosz József lett. Lónyai Gábor felszólítására azonban Kossuth külön leveleket, az Országgyűlési Tudósításokat kezdte írni s ezek pompás előadásukkal mind szélesebb körben terjedni kezdtek s elhódították a közönséget Orosztól. Hetenként kétszer megjelenő Tudósításai csakhamar oly népszerűek lettek, hogy az országgyűlési ifjúság, mely a követek mellett segédkező jogász ifjakkól álló egész tábor volt és külön egyesületben szervezkedett, alig győzte másolni az ország minden részéből jelentkező előfizetők számára. Kossuth ezért szerzett is egy könyomó sajtót, de a kormány elkobozta.

E lap a szabadelvű eszmék térfoglalásának egyik főeszköze lett hazánkban. Az a remek stílus, mely a papírról is tüzes szónoklat erejével hatott, belopta a reformeszméket a szívekbe. Ez volt az első politikai lap hazánkban. Határozott politikai irány: a szabadelvű, nemzeti irány szolgálatában állott, azért a konzervatív, kormánypárti szónokok beszédét alig hozta, míg az ellenzékiekét oly kedvező világításban adta elő, hogy gyakran jobban hatottak Kossuth előadásában, mint eredeti alakjukban.

Négy évi hosszú együttlét után 1836-ban szétoszlott az országgyűlés s Kossuth is «lelépett — saját szavai szerint — a helyről, melynek negyvenegy hónapok alatt megkóstolgatta rózsáját, megizzadta pályáját».

Lakóhelyét most Pestre tette át. Mily tekintély kísérte ide, mutatja, hogy báró Wesselényi Miklós, az ellenzék egyik vezéralakja, felvétette tagnak a leginkább mágánásokból álló Nemzeti Kaszinóba.

Diplomájából akart élni megint. De nem tudott ellentállni az ország minden részéből felhangzó unszolásoknak s rövid szünet után folytatta lapját. Most a Törvényhatósági Tudósítások címét viselte s az előbbinek szellemében a megyegyűlések lefolyását ismértette. 1836 május 15-én jelent meg előfizetési felhívása a kéthetenként megjelenő lapra; félévi 25 pengő forint volt az ára.

E lap még nagyobb népszerűsége tett szert, mint előde.

A kormány, élén a gyűlölt Pálffy Fidél gr. kanczellárral, a felébredt nemzeti közvéleményt erőszakkal akarta elhallgattatni. Durva ökölcsapásai azonban csak növelték az önérzetes nemzet elkeseredését. Különösen Wesselényi és Lovassy László pörei korbácsolták magasra az elkeseredés hullámain. Wesselényit ugyanis a kormány hamis ürügyek alatt pörbe fogta. Erre az országgyűlési ifjúság fáklászenét adott a népszerű vezérnek s az üdvözlő beszédet Lovassy László tartotta. A közhangulatot visszatükröző szavaiért a széptehetségű ifjút tíz évi börtönre ítélték.

A nemzeti becsület e megsértéseért Kossuth haragjának izzó villámain sujtotta lapjában a

kormány fejére. Ez, látván, mily veszedelem fenyegeti a merész agitátor részéről, elhatározta elnémítását. A nádor rendeletileg ismételten betiltja lapját. Kossuth azonban tiltakozott e törvényellenes intézkedés ellen és Pestmegye oltalmába ajánlotta magát. A megye az oltalmat meg is adta s egyúttal kimondotta, hogy a rendelet ellen felir az országgyűléshez. Kossuth tényleg folytatta lapját. De nem sokáig. Utolsó száma, a 23. levél, 1837 május 7-iki keltet visel. Mire ez napvilágot látott, a szerkesztő már börtönben ült.

Május 4-én éjjel félszáz gránátos ment ki Kossuthnak zúgligeti nyaralójába, hol orvosi rendelet folytán tartózkodott, s fogságba hurczolta. Kossuth rágyújtott elválhatatlan pipájára s beült a reá váró kocsiba, mely a budai várba vitte. Becsukódott mögötte a börtön ajtaja, hogy csak évek múlva nyiljék meg újra. Azalatt egy másik csapat pesti lakását rohanta meg s mindent összevissza turkálva, irományait vitte el.

Kossuth elfogatása mindenfelé óriási megdöbbenést keltett. Mily nagy volt már Kossuth népszerűsége, annak szép bizonyítéka, hogy Weselényi felhívására elvbarátai pár nap alatt 17.000 forintot adtak össze családjá számára. Ez erre Alsódabasra költözködött, hol Kossuth apja nemso-kára meghalt.

Kossuth pöre nagyon sokáig elhúzódott. Végre 1839 februárjában a királyi tábla a már akkor 21 hónapja fogságban sínylődő Kossuthot még további 3 évre ítélte, míg a hétszemélyes tábla márcziusban 4 évi börtönbüntetést szabott reá. Sőt voltak bírák, kik halálos ítéletet akartak kimondani.

Egyébként azonban elítéltetése után fogsága sokkal könnyebb lett, mint előtte. Vizsgálati fogsága alatt oly szigorúan bántak vele, hogy rostélyos ablakának kétharmadát befalazták, a külvilággal nem érintkezhetett, sem könyvet, sem tollat nem kapott. Elítéltetése után azonban már könyveket is kapott. Különösen az angol nyelv tanulásába merült nagy buzgalommal és a nyelvtanon kívül Shakespeare halhatatlan műveiből szerezte meg ennek a nehéz nyelvnek nemcsak egész gazdag szókincsét, hanem szellemét is, úgy hogy később e nyelven is szónoki remekeket alkotott és tüneményes hatással adhatott elő.

E közben összeült az 1839—40-iki országgyűlés. A kormány, hogy elébe vágjon az elkeseredés kitöréseinek, feláldozta Pálffy-t és gr. Majláth Antalt nevezte ki helyére. De a rendek érelyesen követelték a státusfoglóknek, Lovassynak, Kossuthnak és Wesselényinek szabadon bocsátását. Mert időközben Wesselényit is elítélték három évi várfogságra, mindamelllett, hogy 1838 márczius 13-án, a nagy pesti árvíz alkalmával százak meg százak életét mentette meg. Kemény harcz támad a rendek és a kormány között, melynek vége mégis az, hogy 1840 április 29-én királyi leirat kegyelmet ad a foglóknek.

F Wesselényi már előbb engedélyt nyert, hogy szembajára Gräfenbergben kereshessen gyógyulást, de sajnos, eredménytelenül, mert a nagy hazafi végre is egészen megvakult. Kossuth és Lovassy egyszerre látták meg Isten szabad egét. De már csak egyikük élvezhette az élet örömeit. Lovassy lelke a börtön magányában megtört s mint élőhalott élte le hosszú életét.

Kossuth nagy szelleme csak ezután bontakozott ki igazán hatalmas arányaiban. A test nála is gyöngébbnek mutatkozott. Fürdőbe kellett vonulnia. Parádra ment, Lujza huga kíséretében s a merre haladt, mindenfelé országra szóló ünnepelés részese lett.

Majd kipihenve magát, hazatért, hogy a megkezdett úton — várjon bár rá, ha kell, börtön, sőt halál — a haza üdvére haladjon tovább előre. Mint Pestmegye közgyűlésén a megye pártfogásáért mondott köszönő beszédében hangoztatta, a hazáért »életet, vagyont, minden családi örömet és mindent, mit meleg szív szeret, s a mi mindennél nagyobb, ha kell: a becsületet is«, kész volt feláldozni.

III.

Megindítja a Pesti Hirlapot, családot alapít és közgazdasági tevékenységet fejt ki.

Az új Magyarország megteremtésére most is a sajtó hatalmát akarja felhasználni. Kapóra jön neki Landerer pesti könyvkiadó felszólítása, hogy vállalkozzék egy általa kiadandó lap szerkesztésére. Félt azonban, hogy a kormány megtagadja erre az engedélyt. De félelme alaptalannak bizonyult. Az engedélyt elnyerte. Ugy látszik, arra számított a kormány, hogy előzékenysége lefegyverzi Kossuthot, kit a cenzori vizsgálat alá vetett nyomtatott ujságban jobban féken tarthat, mint eddigi írott vagy könyvomatatos lapjában.

Igy indult meg hazánkban az első igazi nagy politikai ujság, a Pesti Hirlap 1841 január 2-án. A hetenként kétszer megjelenő lap hatása korszakalkotónak mondható. Kossuthnak a börtön magányában, eszmélkedései és tanulmányai közepett, minden irányban kialakult államférfiúi egyénisége, párosulva a már előbbi lapjait is jellemző szemkápráztató, színgazdag előadó tehetséggel, oly elemi erővel markolt bele az olvasók szívébe, hogy szerkesztőjét egy csapásra a nemzet egyik vezérévé, lapját a nemzet fő szellemi táplálékává tette. Már az első hó végén mintegy 5000 előfizetője volt, a mi a hazai viszonyok közt

hihetetlen sikernek mondható. Nem csoda, hisz akárhány valóságos cikke szépprózai remek volt. A mellett a lap élénken volt szerkesztve, tartalma változatos volt, a köz- és társadalmi élet minden ágáról, minden fontosabb hazai és külföldi eseményről élvezetesen és alaposan megírt cikkeket hozott. Leghatásosabbak a szerkesztőnek gyűjtő vezércikkei voltak, melyek az ő páratlan szép nyelvéen, rettenthetetlen bátorsággal ostorozták a kormány nemzetellenes politikáját, avult középkori intézményeinket s népszerűsítették a nemzet újjáteremtésére hivatott újításokat.

A kormány megdöbbenéssel látta a hatást, de egyelőre nem tett ellene semmit. A ki sorompóba lépett a nagy publiczista ellen, az nem volt más, mint a másik vezér — gróf Széchenyi István.

A nemzet két apostola végleg meghasonlott egymással. Céljuk, eszményük egy volt, de útvonaluk szétágazott. Széchenyi ideálját, a gazdag és szabad magyar hazát a kormány nyal való egyetértésben akarta megvalósítani. Kossuth nem titkolta, hogy a kormánytól, melyet Bécs mozgat s mely a háromszázados nemzetellenes politika kerécsapásában halad, semmi jót nem vár. A reformok megvalósításának sorrendjében is homlokegyenest ellenkező utat tűztek ki a nemzet számára. S échenyi szerint előbb közgazdasági újításokkal kell gazdaggá tenni a nemzetet, akkor a politikai függetlenség önmagától fog önkébe hullani. Kossuth nemzetünk történelméből azt a tanulságot szűrte le, hogy épp anyagi megerősödésünket teszi lehetetlenné a hazánkat gyarmati fokra súlyesztó osztrák politika, nehogy a gazdaságilag felszabaduló nemzet kivívhasa politikai függetlenségét. Vívjuk

ki tehát előbb politikai függetlenségünket, legyünk urak a magunk házában s akkor magunk szabhatjuk meg anyagi megerősödésünk feltételeit. Hogy azért az anyagi kérdések iránt is mily kíváló érzése volt, hamarosan lesz alkalmunk tapasztalni.

Széchenyi, mikor látja, hogy a nemzet Kossuth zászlaja alá tömörül, közbeveti magát, hogy feltartóztassa a nemzetet a szerinte veszedelembé vivő úton. Tiszteletre méltó aggodalmainak szülötte a Kelet népe. Sajnos, lelkében a haza jövőjén való aggodalom oly elkeseredést szül Kossuth ellen, hogy könyve a nemzet többségének akkor már ünnevelt vezérét a legkiméletlenebb módon támadta meg. Személyeskedéseire Kossuth ragyogó tollával megírja higgadt Felelet-ét. A vita Kossuth diadalával végződött. Özönével kapta a nemzet szeretetéről biztosító nyilatkozatokat, míg Széchenyi népszerűsége megtépve került ki a harczból.

Mikor e párviadala folyt a legnagyobb magyar-ral, akkor már Kossuth boldog férj volt. Meszlényi Terézzel lépett házasságra, egy fehér-megyei, viruló szépségű, élénk szellemű, tüzes magyarságú nemes hajadonnal, 1841 január 9-én. Már régebben ismerték egymást s Kossuth fogsága idején levelezésben álltak egymással. Felesége, ki nála 8 évvel fiatalabb volt, katolikus vallású volt. Nagy port vert fel esküvőjük, mert a kath. plébános megtagadta az egyház áldását tőlük s csak tudomásul vette a házasságkötést. Ez az eset is nagyban hozzájárult, hogy a legközelebbi országgyűlés egyik törvénye az lett, hogy a vegyes házasságok bármely vallású pap előtt köthetők

De ha a pap meg is tagadta áldását Kossuthéktól, Isten nem tette azt. Zavartalan, tiszta, boldog családi életet éltek, míg csak a halál szét nem választotta őket. Egyébként is mutatkozott az istenáldás. Még az 1841. év őszén megszületett első gyermekük Ferencz, 1843-ban Vilma, 1844-ben Lajos Tódor.

Édes családi körben írta most már a nagy ember azokat a hatalmas czikkeket, a melyek kiszabták a nemzet útját. S csakugyan az 1843—44-iki pozsonyi diéta, bár Kossuth nem volt tagja, egészen az ő szelleme bélyegét hordta magán. A protestánsok egyenjogúsítása, a jobbágyok felszabadítása ügyében hatalmas lépéseket tett előre, nyelvi téren pedig a magyar lelkek örömére, a kormányzat egész vonalán kivívta a diadalt, úgy hogy már a következő országgyűlést maga a királyi szó magyarul nyitotta meg, a mi bizony nem esett meg János királyunk halála óta. Ez pedig régen volt, 1540-ben.

A kormány látja ez alkotásokból, mily döntő súlya van Kossuth szavának. Ujra elhatározza elnémitását. Most nem nyílt sisakkal támad, hanem a kiadót bírja rá, hogy a Pesti Hírlap szerkesztését vegye ki a nagy agitátor kezéből. Az új szerkesztő, Szalay László, szintén az ellenzék tagja volt, de a lap iránya és szelleme sokban különbözött az eddigitől, tekintélyben és előfizetők számában pedig rögtön óriási visszaesést mutat.

Kossuth új lapra akar engedélyt szerezni. Kihallgatást kér Metternich herczegtől. A mindenható államminiszter szívesen fogadja, de csak azon esetben hajlandó az engedélyt megadni, ha — mint burkoltan, de érthetően tudtára adja —

a kormányt támogatja. Kossuth persze határozottan visszautasítja az ajánlatot.

Elkeseredésében otthagyja a fővárost. A közelben levő Tinnyén vett szerény jószágot és oda vonult gazdálkodni. Ugy látszott, egészen búcsút mond a politikának. De magányában sem tudott pihenni. Folyton a haza ügyét jártatta agyában s lelkében új elhatározás ébredt. Utját kell vágni az osztrák befolyásnak a közgazdaság terén és kiszabadítani hazánkat gyarmati helyzetéből. Magyarországnak, ha élni akar, ipart és kereskedelmet kell teremtenie, s ha a kormány nem teszi, teremtsen meg a társadalom maga. A jeles hazafiak egész sokaságát mozgósítva a nagy cél érdekében, még 1844-ben megalapítja az Országos Védegyletet, melynek minden tagja becsületszóval tartozott fogadni, hogy hazai kelmén kívül mást nem visel s egyebekben is, a mennyire lehet, csak a magyar ipárcikkeket fogyasztja. A mozgalom nagyszerű sikert aratott. Nemsokára körülbelül 150 fiókegyesületben közel 60 ezer tagot számlált.

De még többet is tesz Kossuth közgazdasági életünk felvirágoztatására. Izgatásaira megalakul a Gyáralapító és a Kereskedelmi Társaság. Hatalmas tevékenységet fejt ki tengeri kereskedelmünk megalapítása és a Fiuméba vezető vasut megépítése érdekében. Megírja híres »Tengerre magyar!«-ját, mely bölcseségéről újra nagy bizonyosságot tesz. Többi cikke is lángoló szavakban veri fel a nemzetet közönyéből. Organuma most a Hetilap volt.

Sajnos, nagy tervei megvalósítására a nemzet gyengének mutatkozott. Az első fellobbanás elmúltával lanyhulni kezdett a lelkesedés, a Kos-

suth alkotta egyesületek pár év múlva hanyatlani kezdtek s részben tönkre is mentek.

De Kossuth nem csügged. Folytatja nemzet-átalakító munkásságát. Most a társadalom új alapozására veti magát. Jelszava a jobbagyság teljes felszabadítása. Szivekbe markoló tollal festi a jogtalan milliók százalmas helyzetét s megteremti a következő országgyűlésre a többséget ama dicső cél érdekében, a melynek megvalósítása méltán szerezte meg neki a »magyar nép apja« melléknevet.

Ennek az országgyűlésnek az ország törvényei értelmében legkésőbb 1847 őszén össze kellett ülnie.

Az országgyűlésre úgy a kormány, mint az ellenzék erősen készült. A kormány, élén gr. Apponyi György alkanczellárral, szövetkezett a konzervatívekkel, s hogy ezeknek megszerezze a többséget, rávetette magát a vármegyékre. Neki tetsző adminisztrátorok, főispáni helyettesek kinevezésében látta a siker főeszközét. A konzervatív párt érdekében dolgozott most már Széchenyi is. A reform-mű alapvetője visszarettent saját művétől. Félt, hogy a heves nemzeti mozgalom kenyértörésre vezet a kormánynyal és Béccsel. Pedig ő rendületlenül vallotta most is, hogy csak ezzel egyetértésben érhetünk el valamit. Még hivatalt is vállalt a helytartó-tanácsban. Kossuth ellen pedig megírja a szinte már gyűlölet-sugallta Politikai Programtörödékeket. De a nemzet zöme ott áll, mint egy ember a zászló alatt, melyet épp Kossuth lobogtat. A már-már kettészakadt ellenzék nagyszerű programban egyesül.

Majd jöttek a választások. Kossuthot az

ország vezérmegyéje, Pest jelölte egyik követének. A kormánypárt mindent megtett megbuktatására s Balla megyei főjegyző személyében ellenjelöltet állított, de az elkeseredett választási harcz eredménye mégis az lett, hogy Kossuth 1680 szavazattöbbséggel Szentkirályi Móriczczal Pestmegye követe lett. Széchenyi oly végzetesnek tekintette megválasztását, hogy ellensúlyozására maga is mandátumot vállalt Mosonmegyében.

IV.

Szereplése az utolsó rendi és az első népképviselői országgyűlésen ; az ország pénzügyminisztere lesz.

Hiába választatta meg magát Széchenyi követnek, az alsó ház vezére Kossuth lett. Férfiúi szépségének és erejének delén állott. Szónoki tehetsége, mely eddig is kiemelte minden kortársa közül, teljes fényében ragyogott. Mint a zeneművész hangszerén, úgy uralkodott ő a maga bábajos hangján, a mely csupa zene volt s az emberi szív minden érzelmét, indulatát a lehető legtökéletesebben tudta kifejezni. És a nyelv, a melyen beszélt, csupa szín, csupa kép, csupa virág volt ; úgy tudott bánni a magyar nyelv minden szépségével, mint költőink között is csak a legnagyobbak. Mindezt betetőzte tudásának rengeteg tárháza, tapasztalatainak kincsesbányája és a lángésznek az a ritka adománya, hogy minden kérdésben, a legbonyolultabbakban is, azonnal, szinte belső ihlet alapján megtalálta a kellő szót, a kellő választ, megjelölte a kellő utat. Csoda-e, ha így mindenben az történt, a mit ő akart. Pedig a nemzeti párt, az ellenzék többsége az 1847—48-iki utolsó rendi országgyűlésen alig egy-két főnyi volt.

Első diadalát Kossuth a felirati vitában aratta. A konzervatívek hála-feliratot ajánlottak a királyhoz. Kossuth november 22-én hatalmas beszédben az ellenzék felirati javaslatát, mely a sérelmek orvoslását sürgette a koronánál, ajánlotta elfogadásra. »Az leszen — mondja hatalmas szónoklatában — a Habsburg-ház második alapítója, ki ezen rendszert konstituczionális irányban reformálandja.«

Hiába veti szavát latba a konzervatívok mellett Széchenyi — az alsó-tábla az ellenzék javaslatát fogadta el. Aztán hozzáfogtak a reformok megalkotásához. Ebben a munkában is Kossuth szava diktált.

De a széles mederben folyó tárgyalásokba, mint villámcsapás szólt bele a februáriusi párisi forradalom híre.

A párisi hangok Kossuth szívében azonnal visszhangra találtak. 1848 márczisu 3-án egyikét tartotta legfenségesebb szónoklatainak és újabb feliratot terjesztett az országgyűlés elé, a melyben népképviseleti alkotmányt és felelős miniszteriumot kívánt a királytól. »A mult kor emberei egy-két nap után sírba szállnak, de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főherczegre egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti«. »Dinasztia iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni fog mindig lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet.«

Hogy milyen beszéd volt ez, annak legkiáltóbb bizonyítéka, hogy még Bécs polgárai is szél-tében olvasták s jórészt ennek hatása alatt követelték márczius 13-iki fölkelésükben az alkotmányt.

Most már az udvar sem mert ellenkezni. Az eddig ellentálló főrendek szintén csatlakoztak a felirathoz s 72 tagú küldöttség vitte azt Bécsbe. Vezérük István főherczeg nádor, a boldogult József nádor fia, de a bécsi nép nem őt, hanem Kossuthot ünnepli.

»Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a húr a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülvéve, mely a válságok perczében a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének külőibe.«

Márczius 15-ike volt. Hogy nemcsak Bécs volt mámoros e napon a szabadságszeretet szent. tüzétől, hanem Pest, a magyar nemzet szíve is megdobbant, ki ne tudná? Ott már zúgta a nép szabadságharczunk pacsirtája után a harczi dal refrainjét :

»A magyarok Istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk !«

Ugy látszott, ettől többé nem is kellett félni. Márczius 16-án fogadta a király az országgyűlés küldöttségét és kijelentette, hogy »az általa különösen kedvelt magyar nemzet óhajtásait mielőbb sikeresíteni kívánja«.

Az országgyűlés lázas tevékenységgel valóította meg a nagy szabadságművet biztosító törvényeket. Április 7-én pedig kinevezte a király gróf Batthyány Lajos elnöklete alatt az első felelős magyar miniszteriumot, melynek névsorában bent volt a XIX. század három legnagyobb magyarja: Széchenyi, Kossuth és Deák. Kossuth a pénzügyminiszteri tárczát nyerte el.

Ugy látszott, a dinasztia és nemzet szeretetben olvadnak össze és rég nem látott fényes békekor derül a hazára. Hisz a király április 11-én minden törvényjavaslatot szentesített és maga zárta be az utolsó rendi országgyűlést, hogy az helyet adjon az új Magyarország első népképviselési országgyűlésének.

A miniszterium megkezdte működését s a munka oroszlánrésze Kossuth vállaira nehezedett. Az állampénztárban hivatalba lépésekor mindössze félmillió forintot talált, pedig a kormányzat minden ágában tett gyökeres újítások tömérédek pénzt követeltek s csakhamar kiderült, hogy ezekhez még óriási rendkívüli kiadások is járulnak.

A kamarilla megkezdte átkos munkáját. Sorra lázította ellenünk a nemzetiségeket. Oláhok, horvátok, szerbek, tótok mozgolódni kezdtek. A szerbek mozgalma a délvidéken már júniusban nyílt lázadásban tört ki. Nemsokára követték példájukat a horvátok is, az áruló Jellasics bánnak, a kamarilla eszközének vezetése alatt. És nyilvánvaló volt, hogy mindezen mozgalmakat egy titkos kéz támasztja, az a kéz, mely már annyi könnyet facsart ki magyar szemekből, annyi vért fakasztott magyar szivekből, a bécsi kéz. A kicsikart

engedményeket, különösen a had- és pénzügy önállóságát vissza akarta venni.

Hadsereget kellett a nemzet védelmére teremteni. Nem csoda hát, hogy az 1848 második felére megállapított közel 29 millió forintnyi költségvetésben Kossuth egyedül a hadügyi tárczára 16.5 milliót előirányoz. Pedig az állami jövedelmeket mindössze 10 millióra számította, majd 19 millió volt tehát a várható hiány. Ennek fedezésére elhatározta, hogy bankjegyeket bocsát ki, a megfelelő ércalap előteremtése végett pedig a nemzet áldozatkészségére apellált. S pár hó alatt ajándékképen mintegy 700.000, kölcsönképen egy millió forint gyűlt be. A honfiak és honleányok versenyezve tették le áldozati adójukat a haza oltárára, gazdagok aranyukat, ezüstjüket, szegények filléreiket. S nemsokára megjelentek a forgalomban a Kossuth-bankók.

E közben a délvidéki lázadás egyre veszedelmesebb arányokat öltött. Jellasics is készen állott már a határon mintegy 40.000 emberrel. És Bécs, hogy még jobban gyöngítse hazánkat, azt követelte, hogy Magyarország nyújtson segítséget az olasz szabadságharcz leverésére. Kossuth indítványára azonban a magyar kormány a segítségnyújtást akkorra halasztotta, a mikor a belső ellenségektől megszabadul az ország.

S hogy a lázadókat leverhesse, nagyszerű javaslatot terjesztett a július elsején Pesten összeülő első népképviselési országgyűlés elé. Július 11-én adja elő javaslatát. Ebben a haza veszedelmének elhárítására 200.000 ujonczot és 42 millió forintot kért.

cz Betegen ment az országházba és sápadt arc-
Hal, lázban égő szemmel jelent meg a szószéken.
éalkan, tompa hangon kezdi beszédét, de az
rzelem heve hamar erőt vesz rajta s érczes hangja
zúgva tölti be a nagy terem minden zegét-zugát.
»Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam,
uraim, mentsék meg a hazát, e percznek nagy-
szerősége szorítva hat keblemre. A haza veszélyben
van.« Így kezdte legnagyobb szónoklatát.

A hazáért való aggodalom még az ő nagy
lelke szárnyait is megnövesztette. Oly hatalmas
szavakban festi a haza veszedelmét, hogy még be-
sem fejezte beszédét, mikor Nyári Pál, az ellen-
zék egyik vezéralakja, nem tudva uralkodni többé
a lelkében támasztott érzelmeken, felugrik helyé-
ről s esküre emelt kézzel kiáltja: »Megadjuk!
Utána mint egy ember kel fel az egész ház s zúgva
hangzik az eskü: »Megadjuk!«

Kossuthot is előnti az érzelem hatalma s
könnyekkel szemében mondja ez örökszép szava-
kat: »Uraim! Még mondani akartam valamit.
Ne vegyék e kérést a miniszterium részéről olyan-
nak, mintha maga iránt bizalmat kívánna sza-
vaztatni. Kérni akartam még önöket uraim, hogy
ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely
orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre
vár: szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel, s
várjon még egy kissé e kívánság, ne függesszük fel
ezektől azt, hogy a hazát megmentjük. Ezt akar-
tam még kérni, uraim. De önök felállottak, mint
egy férfiú s én leborulok a nemzet nagysága előtt;
s csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben,
mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a meg-

ajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem dönthetik meg.»

De úgy látszott, hiába a nemzet összetartása. A dinasztíával való egyetértés mézeshetei elmultak. Az udvar tudni sem akart a honmentő javaslatok szentesítéséről. Jellasicsot, kit egy királyi kézirat már felmentett állásától, újra visszahelyezi a király és bizalmáról biztosítja.

A Batthyány-miniszterium, látva, hogy elvesztette a korona bizalmát, beadta lemondását. Széchenyi lelke hazafias aggodalmai és az önvád súlya alatt megtört, s elborult elméjével a döblingi tébolyda lakója lett. A király a kormányt ideiglenesen a nádorra bízta. De Kossuth azon alkotmányos elv alapján, hogy az új miniszterium kinevezéséig a hatalmat a régi miniszterium gyakorolja, kijelenti, hogy az ország pénzügyeit ő fogja vezetni tovább is.

»Én — úgymond — mint azon férfiú, ki lemondottam a miniszerségről, de tárczámat addig, míg törvényes kormánya nem lesz a nemzetnek, melynek átadhassam, le nem teszem, tárczám köréből határozatra hívom fel a házat.»

Példáját követi a belügyminiszter is, Szemere Bertalan. Kettőjüket bizta meg az országgyűlés, hogy az új kormány kinevezéséig a kormányt vezessék.

Hogy nem hiúságból és hatalomvágyból tette Kossuth, a mit tett, az hamarosan kiderült, mert a mikor Batthyányt a király újra megbízta kabinet-alakítással, ez nem volt hajlandó tárczát vállalni.

V.

Kossuth mint szabadságharczunk lelke.

Az új miniszterium kinevezéséből nem lett semmi. Az udvar teljesen a reakció karjaiba vetette magát s szeptember 11-én Bécs tudtával és beleegyezésével Jellasics nagy hadával átlépte a Drávát.

A fenyegetett nemzet a haza védelmére megalakította a honvédelmi bizottmányt. Hat tagja volt s mellettük a régi miniszteriumnak is több tagja folytatta hivatalát, de a haza megmentésének óriási terhe úgyszólván egyetlenegy ember vállán nyugodtak, Kossuth Lajosén.

Hogy a nemzet nem hátrált meg gyáván a betörő zsoldos had előtt és hogy a megkisérelt ellentállás nemcsak nem végződött csúf kudarcz-czal, sőt ifjú hadseregünk fényes diadalt aratott Jellasics seregén, az Kossuth emberfeletti fáradozásainak volt köszönhető.

Most következett be a kor, a melyet méltán Kossuth korának nevez a történelem. A nemzet a bekövetkező tüneményes nagy korszakban az ő egyéniségének varázshatalma alatt oly feltétlen hódolattal hajlott meg parancsszava előtt, hogy valósággal koronátlan királya volt nemzetének.

Kossuth a horvát betörés hallatára, a Bajza szerkesztésében meginduló Kossuth Hirlapjában

lángszavakkal hívta fegyverbe a haza népét. S szava csudát mívelt. Egy tábor lett az egész ország. Apa, fiú egyaránt felveszi a dicső honvéd nevet s megy, ha kell, halni a hazáért.

A toborzás ment gözerövel. De Kossuthnak még így is lassú a munka. Megy maga toborozni a nép közé. Szeptember 23-án indul az Alföld színmagyar népe közé, Czeglédre, Kőrösre, Kecs-kemétre, s tart oly beszédeket, hogy a lelkesült nép kész, ha kell, száz halálba is rohanni. S megszületett az ujonczhadak lelkesítő csatadala is: a máig legnépszerűbb magyar dal, a »Kossuth Lajos azt izente...«

Ezalatt Jellasics feltartóztathatlanul haladt előre. Szeptember vége felé már a Velencei-tóhoz ért Fejérmegyében. A nádor találkozni akart vele a Balatonon, hogy a viszályt kard nélkül intézzék el, de az elbizakodott generális visszautasította ajánlatát.

Csak a fegyver dönthetett tehát, s a nádor elhagyta a táborn, el a hazát is s félrevonult a vihar elől.

Mint Jellasics, úgy az udvari kamarilla is teljesen biztosra vette a diadalt. Most már félrevetette az eddigi titkolódzást s nyíltan ellenünk fordult. Pestre küldötte gr. Lamberg Ferencz altábornagyot, hogy rámérje halálra ítélt alkotmányunkra az első csapást, feloszlassa az országgyűlést. Azt remélték, hogy mire Lamberg Pestre jut, Jellasics szuronyai fogják rendet szabni a főváros utczáin.

De a gondviselés máskép intézkedett. Dicső honvédeink, kiknek jórésze csak most ment át a tűzkeresztségen, Jellasics zsoldoshadát Pákozdnál

megverték. Ez szeptember 29-én történt. Lamberg ekkor már nem élt. Az előtte való nap a fővárosban a feldühödtt népszenvedély, mint a zsarnokság eszközét megfosztotta életétől.

A nemzet örömmámorban úszott s különösen egy névtől hangzott az egész lelkesült ország, azétől, a ki a nemzet szíve, lelke, esze, mindene volt e napokban : Kossuthétól.

De ő tudta, hogy a lefolyt csata a szabadságért vívandó nagy küzdelemnek csak előcsatározása volt. Ujra toborozni megy tehát. Szegednek, az Alföld metropolisának veszi most útját. »Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazámnak oszlopa, mélyen megilletődve hajlok meg előtted« — kezdi újabb diadalútjában első beszédét.

A lelkesedés, a mit most támaszt, annál nagyobb lehet, mert most már diadalok hírére viszi előtte az őszi szél. Jellasics vert hadával a három napi fegyverszünet tartama alatt futva futott ki az országból, cserbenhagyott szárnycsapatait Perczel és Görgey ezredek egyre-másra fogdossák el. Hamarosan több mint 10.000 horvát került hadifogságba.

Jó hír jött Bécsből is. A szabadságszerető nép újabb felkelésben tört ki október 6-án a kamarilla és a kétszínű osztrák miniszterium ellen, a mely hazánk eltiprására katonaságot akart küldeni Jellasics segítségére. Latour, a hadügyminiszter áldozatul esett a nép dühének, az udvar és a miniszterium pedig Olmützbe menekült.

Majd Windischgrätz Alfréd herczeg császári tábornok lép fel, hogy Lamberg és Latour gyilkosain bosszút vegyen. Ostrom alá veszi Bécset. Nem lehet

kétség benne, hogy ha Bécs elesik, hazánkra kerül a sor.

Kossuth nem akarja ölbe tett kézzel megvárni, mint veri le az egyesült osztrák-horvát sereg a bécsieket. Elhatározza, hogy ha lehet, felmenti a velünk tsstvéri szeretetben egybeolvadt várost. A táborba megy s a Moga tábornok vezetése alatt álló sereget átküldi a határon.

Joggal intézkedhetett, mert az országgyűlés a végrehajtó hatalmattel teljesen reá ruházta. Október 8-án újra szervezték és megerősítették a honvédelmi bizottmányt s Kossuthot szinte korlátlan államfővé tették.

A remény, a melyet a nemzet honvédeinknek Ausztriába való betöréséhez és a Bécs polgárságával való egyesüléshez fűzött, nem valósult meg. Seregünk ugyan bátran megtámadta a túlnyomó számú császári hadakat és hősieen küzdött, de az október 30-iki schwechati csata végre is a mieink vereségével végződött. Sorsára kellett hagyni Bécset, a mely kimerülve a hetek óta tartó ostromban, megadta magát.

Most kerítette a sort a kamarilla »Lamberg gyilkosaira«. De útjában állott a király esküje s az április 11-iki ünnepélyes szentesítés. Deczember 2-án lemondatták tehát a gyöngéelméjű, de jólelkű V. Ferdinándot és a 18 éves ifjú I. Ferencz Józsefet ültették ősei trónjára.

Deczember 7-én tárgyalta az országgyűlés a trónváltozást jelentő manifesztumot, mely előhírnöke volt hazánk alkotmánya eltiprásának. De az országgyűlés I. Ferencz József iratát, a mely »a lázadás megzabolázására« Windischgrätzet teljes hatalommal bízza meg, nem veszi tudomásul

s reá a Kossuth szerkesztette tiltakozó okirat elfogadásával adta meg a méltó választ.

A koczka mindkét részről el volt vetve.

Windischgrätz bejött nagy hadseregével — mintegy 60.000 emberrel — hogy eltiporja a szabadságot. Ugy látszott, lehetetlenre vállalkozott Kossuth, mikor rávette a nemzetet, hogy vállalja a harczot. Az ország minden részében voltak ellenséges hadseregek. Windischgrätz seregén kívül Galiczia felől is tekintélyes haderő tör be Schlick tábornok vezetése alatt, Erdélyt pedig Puchner tartotta megszállva. S hozzájuk járult a rengeteg oláh és rác felkelő csorda, a melyek vadakat felülmuló hajmeresztő kegyetlenséggel öldökölték a védtelen magyar polgárok apraját-nagyját.

De a nemzetet most már Kossuth lelke vezérelte. Inkább kész volt hősi halált halni, minthogy gyáván önmaga hajtsa fejét a rabigába. Fegyvert ragadott most már minden épkezláb ember.

Kellett is. Az ellenség mind beljebb nyomult az országba. Görgey, a kit Kossuth mindjárt a schwechati csata után kinevezett a megsebesült és elkedvetlenedett öreg Moga helyett a főszeregnek, az u. n. feldunai hadseregnek vezérévé, visszavonult, mert erejét elégtelennek érezte a sokkal nagyobb császári hadsereg feltartóztatására. Erre Kossuth Perczelt küldte segítségére, de ez a magacsekély ujonczhadával december végén Moórnál nagy vereséget szenvedett.

Szomorú napok jöttek a hazára. Ha nincs Kossuth, itt vége a küzdelemnek s nem írtuk volna be a történelem könyvébe azt a gyönyörű lapot, a melyen a dicső tavaszi hadjárat van megörökítve.

Arra a hírre, hogy Pestet el kell hagyni, általá-

nos csüggetegség szállta meg a kedélyeket. Csak Kossuth nagy lelke nem rettent meg s csak az ő varázshatalmú szava tudta keresztülerőszakolni decz. 31-én a határozatot, hogy az országgyűlés folytassa az ellenállást s tegye át székhelyét Debreczenbe. De bizonyságául, hogy a méltányos kibékülést nem ellenzi, helyeselte, hogy küldjenek békekövetséget a császári fővezérhez.

A küldöttség jelentkezett a herczeg bicskei táborában s megkapta a dölyfös választ: »Feltétlen meghódolást! Lázadókkal nem alkuszom«. Szomorú érzelmekkel tértek vissza Pestre, honnan egyikük, Deák, falusi jószágára vonult a vihar elől, másikuk, az ideális lelkületű gr. Batthyány Lajos pedig a január 5-én a fővárosba bevonuló császári fővezér kezébe kerül, hogy ne is szabaduljon fogóságából egészen a vértanú-halálig.

A békekövetség kiküldése után a kormány és az országgyűlés, nem bízva az alkudozás sikerében, azonnal elhagyta a fővárost. Épp újév napja volt. Szomorúan köszöntött be 1849. Bús, szinte kétségbeesett alakokat vitt a vasút Szolnokig, honnan csikorgó hidegben, hóban, fagyban kellett folytatniok útjokat Debreczenig. Ide tette át Kossuth szavára az országgyűlés és a kormány székhelyét, mert — mint a nemzet vezére írta a Debreczenbe való megérkezése után közzétett kiáltványában — »e törzsgyökeres magyar város köréből fog Magyarország megmentetni és a nemzeti szabadság biztosítani«.

Hogy az általános csüggedésnek véget vessen és a kishitűséget kiírtsa, Kossuth szóval, tollal hangoztatja törhetlen hitét a nemzet ősi erényeiben.

Míg az ellenség, sőt a honfiak nagy része is azt hiszi, hogy Pest bukásával mindennek vége, ő érzi, hiszi, tudja, hogy az igazi küzdelem csak most kezdődik.

S hitét nem építette homokra. Nemsokára a veszített csaták hírért újra győzelmi jelentések váltották fel. Az Erdély felszabadítására küldött Bem apó diadalról diadalra vezette hadait, Guyon Richárd pedig február 5-én Branyiszkónál Leonidász korát megújító hősiséggel megnyitotta az utat előre Görgey számára.

Ezalatt a Tiszántúl egyik sereget a másik után szervezi Kossuth lánglelke. Február második felében már egyesülhettek is az új hadcsapatok a Hernád völgyében levonuló Görgeyvel. Az egyesült seregek fővezére a lengyel Dembinszky Henrik gróf lett, minthogy Görgey hívta maga ellen Kossuth méltó neheztelését. Hírhedt vácsi kiáltványával megnyitotta a minden ügy legnagyobb veszedelmét, a visszavonást, megtagadván az engedelmességet a honvédelmi bizottmánynak, a melytől tábornoki ki nevezését nyerte.

Erre már az addig Pesten tétlenkedő, elbizakodott Windischgrätz is kimozdult. Minden ereje megfeszítésével sikerült is február végén a két napos elkeseredett kápolnai csatában visszaszorítania támadó honvédeinket. A csata eldöntetlen maradt s győzelemnek semmiképen sem volt mondható, de a császári hadvezér azonnal küldte a hadijelentést Bécsbe a nagyhangú kijelentéssel, hogy »a lázadó csordák szét vannak szórva«.

A kamarilla úszik a korai öröm mámorában. Hamarosan meg is jelenik a hírhedt márczius 4-iki császári diploma, a mely kimondotta nemzetünkre a

halálós ítéletet, beolvastván azt az osztrák örökös tartományok közé. Ugy látszik, teljesült végre a három százados törekvés, mely annyi vért és könnyet követelt már nemzetünktől.

De a nemzet megmutatta, hogy még nem halt meg, sőt él; él annyira, hogy a képzelt diadalt játszva képes kicsikarni a győzelemittas császári hadak kezéből.

A kápolnai ütközet csak tűzkeresztsége volt a nagyobbára újonnan szervezett honvédségnek. Kossuth bizalommal nézett a jövő elé s mint egykor a legnagyobb görög, Perikles, a hazáért elesett athénieket, úgy dicsőítette névtelen hőseinket a kápolnai csatatéren domboruló sírjuk felett. »E csontokból dicsőség nőtt ki, mely nemzetem homlokán ragyog, a porokat szenteld meg te kegyelmeddel, — végződik az »Árpád hadának istenéhez« intézett felséges fohász — hogy a szent ügyért elhullott testvérbajnokok szentül nyugodjanak hamaikban«.

S az élők méltóknak mutatkoztak a halottakhoz. Dicsőségkoszorúzta vezéreink — említsük még legalább Damjanichot, a »hősök hőset«, és Klapkát, »Komárom hőset« — egész sorát aratják a ragyogó diadaloknak. Legendás szép napok voltak ezek! Márcziusban Szolnok és Nagy-Szeben képezték a nyitányt. Aztán jött az igazi tavaszi hadjárat. Soha nem hervadó örökszép virágokból egész győzelmi koszorút fontak a halhatatlan »névtelen hősök« április havában. Hatvan, Tápió-Bicske, Isaszegh, Vác, Nagysalló, Komárom vannak e koszorú legszebb leveleire írva.

Vége volt immár a kétségbeesésnek, megittasult az öröm túláradó érzelmétől az egész ország. Min-

denki átérezte és vallotta Kossuthnak a honvédelmi bizottmányhoz intézett jelentése igazságát: »A dicsőség napjait éljük, melynek nemes honfivérrel vásárolt babérjaiból a nemzet szabadsága fog felvirulni. A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásával hadvezéreink és hadseregünk előtt.«

Ott van ő is, a nemzet bálványa, e nagy napokban a táborban, hogy saját szemeivel lássa, csodálja, ékes szavával magasztalja a magyar dicsőség feltámasztóit. Ott a táborban, a gödöllői főhadiszálláson adja ki hazafiúi örömtől repeső szívvel április 8-án gyönyörű kiáltványát a nemzethez, melyben a győzelmek eredményének megtarthatása céljából további áldozatkészségre hívja fel övéit.

S a győzelmek hatása alatt megadta a nemzet feleletét márczius 4-ére. Ez volt az április 14-iki trónfosztási nyilatkozat. A debreczeni nagytemplomban Kossuth tette azt az indítványt, hogy »az ausztriai ház által köztünk és közöttte fennállott kapocsnak elszakítását a nemzet a maga népfenségi akaratával szentesítse«. Az öt pontba foglalt indítványt az országgyűlés egyhangúlag, nagy lelkesedéssel fogadta el.

Ismeretes, hogy sokan hibáztatták Kossuthot április 14-ike miatt s ennek következményeül tüntetik fel az orosz betörést. De a tények mást mondanak. Kossuth már a táborban előterjesztette az indítványt a vezéreknek, és Görgey kivételével mind helyeselték. Majd Debreczenbe érve, a képviselőházban is előadta tervét s az küldötte ki a függetlenségi nyilatkozat megszerkesztésére Kossuthon kívül Gorove Istvánt és Szacs vay Imrét. Az orosz beavatkozás ténye sem a nyilatkozatnak, hanem a magyar seregek döntő diadalainak és az osztrák

seregek csúf vereségeinek és szétzúllásának volt következménye. Az ez iránti alkudozások már április 14-ike előtt megindultak. A nemzet helyeslését pedig az egész országot eltöltő ünnepi moraj igazolta. A csekély számú békepártnak, mely nyiltan nem is mert fellépni, a nemzetben semmi talaja sem volt.

A legnagyobb lelkesedést az országgyűlés azon határozata keltette, a mely Kossuthot a kormányzói méltóságba ültette. A kormányforma végleges megállapítása a háború utánra maradt.

Volt új miniszteriuma is az országnak. A kormányzó kinevezte hazánk második miniszteriumát Szemere Bertalan elnöklété alatt, melyben a hadügyi tárczát Görgey fővezér vállalta el.

Május 2-án történt, hogy Görgey a magyar nadak zömével az osztrákok által megszállt Buda alá vonult. Tudta, hogy taktikai hibát követ el, de valósággal a közvélemény kényszerítése alatt cselekedett. Közóhaj volt, hogy a mint az egész ország élvezi már a szabadságot, úgy a főváros is mielőbb részese legyen annak és Budavár ormán háromszínű lobogó lengjen. Hosszú, véres ostrom után, május 21-én vették be hős vitézeink Budát.

A kormány visszaköltözködhett Pestre. Június 5-ike volt a boldog nap, a mikor újra falai közé fogadhatta majd félesztendei távollét után az országgyűlés és a kormány tagjait a fellobogózott, lelkesült főváros. Az ünneplés középpontja persze a kormányzó volt. Érezte, vallotta az egész nemzet, hogy neki köszönheti ezt a szép örömmünepet. Ragyogó bandérium — élén Károlyi György gróffal — lovagolt kocsija előtt, melyet virágeső árasztott el. Ez volt talán élete legszebb napja.

De derűre hamar jött a ború. Megjelent észak

kolosszusa és fagyos lehelletétől megdermedtek a szabadság virágai.

Június 14-én 200.000 főnyi orosz sereg lépte át hazánk határát Paskievics vezérlete alatt. Míg ez kelet felől nyomult hazánk szíve felé, vele egy időben nyugatról a szintén 200.000-nyi újjászervezett osztrák haderő árasztotta el a magyar földet Haynau, a »bresciai hiéna« vezetése mellett. S velük szemben a körülbelül 180.000 embert kitevő magyar sereg, a melyből sokat lekötött a levert ráczok és oláhok fékentartása is. Hát még ha az ellenfelek hadi felszerelését tesszük összehasonlítás tárgyává! Hogy például csak az ágyúkat említsük, nekünk mintegy 450, az orosz-osztrák hadaknak közel 1700 ágyújuk volt.

A szomorú vég kikerülhetetlennek látszott. De Kossuth a lehetetlenre is vállalkozott a hazáért. Egyik kiáltványát a másik után bocsátotta ki a nemzethez. Népfölkelést, valóságos keresztes hadjáratot tervezett.

De a nemzet kimerült a több mint egy esztendei emberfeletti erőfeszítésbe és óriási áldozatokba. Az ellenség rémítő túlerejének tudata zsibbasztólag hatott a lelkekre. Közréműlet és csüggedés szállta meg a hazafiak szívét, még pedig oly mértékben, hogy azon még Kossuth csodákat tevő hangja sem tudott úrrá lenni többé. S a kétségbeesés az első vereségek hatása alatt a hadsereget is megszállotta.

Seregeink mindjobban visszavonulnak az ország közepe felé s az elhagyott vidékeken megkezdődik az osztrák hatalom rémuralma. Még legtovább tartja magát Bem apó Erdélyben. De egy csatában elveszti az is az egész országrészt, abban a végzetes csatában, a hol halálával pecsételte meg

elveit a szabadságdalok halhatatlan koszorúsa, Petőfi, Segesvárnál július 31-én.

Pest újra az ellenség kezébe került, július 11-én. A kormány Szegedre tette át székhelyét; innen, rövid idei tartózkodás után, Aradra vonult.

Ide tartott seregével a fővezér is, Görgey. Pár nap múlva híre jött az augusztus 9-iki temesvári ütközetnek is, a hol Bem és Dembinszky serege szenvedtek döntő vereséget. Erre Kossuth megadta az engedélyt Görgeinek, hogy alkuba lépjen az oroszokkal. De a fővezér többet követelt. Levelet intézett a kormányzóhoz s kijelentette, »hogy azt, a mi a nemzet számára megmenthető, megmenthesse«, elkerülhetetlen szükségesnek tartja, hogy a jelen kormány lépjen le s ő ruháztassék fel a polgári és katonai legfőbb hatalommal, azaz a diktatúrával.

Kossuth erre augusztus 11-én a nemzethez intézett nyilatkozatban a miniszteriummal együtt leköszönt s átadta a korlátlan hatalmat Görgeynek, a kitől elvárja »s ezért az Isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszi, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint, szegény hazánk nemzeti státusz-életének megmentésére, javára és jövőjének biztosítására fordítandja«.

Majd Görgeyhez is intézett komoly hangú levelet. Ez augusztus 12-én történt. Másnap végbement a szomorú világsi fegyverletétel.

Kossuthot ez az esemény már nem találta Aradon. A Lugos körül táborozó Bem-Dembinszky-féle sereghez vette útját. De kiderült, hogy ez már nem harczképes többé.

Vége volt mindennek.

VI.

Kossuth élete a számkivetésben a kiegyezésig.

Augusztus 17-ike volt a gyászos nap, a mikor a magyar nép apja búcsút vett az imádott haza földjétől, hogy földi szemekkel azt meg ne lássa többé soha. Orsovánál szállt hajóra s átkelt a török kézben lévő bolgár partra.

»Kifejezhetetlen érzelmi vihar dúlta lelkemet — írja késő öregségében is friss szelleméből fakadó ragyogó stitusával Iratainak előszavában — midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna. Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék, zokogva nyomtam reá a fiúi szeretet búcsúcsókját, egy csi-petnyi port vettem belőle magamhoz és úgy valék, mint a megtört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.«

Vele és utána ezrek meg ezrek menekültek át a határon. A török mindnyájukat lefegyverezte, de különben szíves vendégszeretet és részvét mutatkozott irányukban úgy a hatóság és katonaság, mint a nép részéről.

A török kormány tartózkodási helyükül egyelőre Viddint jelölte ki. Itt kellett maradniok mindnyájuknak.

Kossuth szándéka az volt, hogy a szabadság

megszentelt földjére, Angliába vonul. De a török kormány nem engedte távozni. Aggodalmait növelte, hogy nem tudta, mi van övéivel. Mikor Lugosra ment a déli hadsereghez, elszakadt családjától s most iszonyú rettegés szállotta meg miattuk.

Aggodalmában megírta végrendeletét. Halála esetére a derék, lovagias Guyon tábornokot tette meg gyermekei gyámjává.

Helyzete nehézségét növelte, hogy a bécsi kormány azon követeléssel lépett fel a porta előtt, hogy a menekülőket adja ki. De Abdul Medsid szultán a követelés teljesítését egész határozottan megtagadta. Kijelentette, hogy készebb belemenni a háborúba az osztrákkal, semhogy a vendégjog ily megsértésével hozzon gyalázatot becsületére. Annyit azonban megtett, hogy a menekülőket távolabb vitette a határról.

Kossuthnak és társainak új tartózkodási helye Sumla lett. Itt ölelhetette végre keblére rég nem látott hitvesét, ki ezer veszedelem között jutott hosszú bujdosás után Szerbián át férjéhez. A viszontlátás örömébe, a haza sorsa feletti fájdalom mellett, örömcseppek vegyített a Ruttkayné Kossuth Lujza kezei közt a hazában hátrahagyott gyermekeik sorsa miatti aggodalom.

De az osztrák-orosz diplomácia Sumlában sem tűrte meg a leverte szabadsághőst. Követelésekre elhatározta a porta, hogy főbb társaival a kisázsiai Kiutahiába bellebbezi őket.

Megható volt a kormányzó búcsúja a sumlai magyar tábortól. Megindult hangon mondta el gyönyörű búcsúbeszédét. »Csak egyre kérlek — fejezte be beszédét meg-megcsukló hangon a magyar-

ság hangos zokogása közt — testvéreim, arra, hogy felszabadítván rablánczaiból a hazát, gondolatok künn porló hamvaimra s szerezzétek meg neki a hazai föld, a hazai sír édes nyugalját; ez az én egyetlen óhajom a halál küszöbén s ti teljesíteni fogjátok azt.»

1850 február közepén hagyta el Sumlát s csak három hónap múlva érkezett 45 kísérőjével Kiutahiába. Itt érte június 18-án a nagy öröm, hogy visszanyerte gyermekeit. Ezek egy ideig az osztrákok foglyai voltak, de a kormány végre — mintegy az európai közvélemény erkölcsi nyomása alatt — jónak látta, hogy szabadon bocsássa az ártatlan gyermekeket. Ekkor az erőslelkű Ruttkayné kivitte őket szüleikhez, kik örömtől repeső szívvel zárták őket karjaikba.

Ruttkayné aztán visszatért a hazába. De nem sokáig volt maradása. A hatalóm testvéreivel és anyjával együtt, mint Kossuth Lajos hozzátartozóit, zaklatni kezdte, sőt börtönbe is vetette mindnyájukat. Mintegy hét hónapi fogság után 1852-ben visszanyerték ugyan szabadságukat, de csak azon feltétellel, hogy elhagyják az európai szárazföldet. Anyjuk Anglia felé vette útját, hogy nagy fia mellett élje le hátralévő napjait. De más volt megírva róla a sors könyvében és 1853-ban Brüsszelben meghalt. Emilia, Zsulavszkyné és Lujza, Ruttkayné, családjukkal Amerikába költözködtek. Emilia nem is látta viszont többé sem hazáját, sem az óvilágot, mert az újvilágban halt meg 1861-ben. Lujza számára Lajos bátyja oldalán még fontos szerepet tartogatott a gondviselés.

Mintegy másfél évnyi időt töltött Kossuth Kis-Ázsiában. Csendes visszavonultságban töltötte

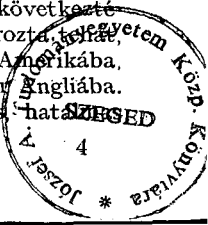
napjait, családjának és tanulmányoknak élve. Ha megjelent a nyilvánosság előtt, mindig a legnagyobb tisztelet környezte, mert az egész török lakosság csodálatot érzett a magyar »padisah« iránt.

De ha hatalmasok voltak is ellenségei, voltak hatalmas barátai is. Az Egyesült-Államok, majd a közvélemény befolyására Anglia diplomáciaja is pártjára állt a nagy száműzöttnek s felszólalt kiszabadulása érdekében. Az Egyesült-Államok kormánya oly messzemenő jóindulatot tanúsított irányában, hogy még hadihajót is küldött a kiszabaduló szabadsághősnek Amerkiába való átvitele céljából.

1851 szeptember 1-én ütött a szabadulás órája. Felszállt a Mississippire, az Egyesült-Államok hadihajójára s így a nemzetközi jog értelmében a szabad Amerikát taposták lábai. A merre érintették a Földközi-tenger partjait, mindenütt megható ünneplés, rajongó tisztelet mutatkozott iránta.

Marseilleben, a hol Napoleon Lajos, a francia köztársaság elnöke nem engedte meg partraszállását, a kíváncsaiak ezrei tódultak csolnakokon a hajó közelébe, mint egykor Anglia előkelősége, mikor Napoleon, Szent-Ilonára vitele előtt, ott horgonyzott a Bellerophonon partjuk mellett. Gibraltár őrségének tisztikara fényes lakomát adott tiszteletére, Lisszabonban a braganzai herczegek palotájában volt szállva.

Utközben hírét vette, hogy a szabadságszerető angol nép örömujjongásban van azon hír következtében, hogy első útját hozzá veszi. Elhatározta, tehát, hogy mielőtt átvitorlázna a messze Amerikába, megköszöni a nagybecsű pártfogást, kitér Angliába. Hisz ennek az államnak és önéletrajzi hatása

népének rokonszenve a legfőbb tényezők egyike lehet a haza szabadságának visszavívásában.

Nagy lelke hamar hiheverte a bukás okozta kétségbeesést. Új remény, új bizalom fakadt a kihaltak romjain. Hitte, hogy még ütni fog nemzetünk szabadságának órája, s nagy eszét, törhetetlen akaraterejét annak előkészítésére akarta most szentelni.

Southamptonból, hol kikötött Anglia partján, Londonig nagyszerű diadalmenet volt az útja. Az angol fővárosban maga a lordmayor üdvözölte az egész városi tanács élén október 29-én. A fényes menet, benne London apraja-nagyja, az ú. n. Guildhallba tartott, hogy ott a képviselőtestület átadja feliratát. Az ünnepélyen Kossuth hatalmas angol beszédben mondott köszönetet a kitüntetésért.

»Előadása az első próbánál — írja róla a magyar emigráció egyik tagja — még kissé akadozó volt, de a Guildhallban már oly könnyűséggel, oly folyékonyan, annyi tűzzel, szabatossággal és bájjal szónokolt, mintha sohasem beszélt volna más, mint angol nyelven.«

Hat heti angolországi tartózkodása az ünneplés szakadatlan sorozata volt. Hazánk érdekében pedig remek beszédei és felolvasásai több érdeklődést keltettek, mint annak idején maga szabadságharczunk.

Deczember 3-án ért Amerikába. Már New-Yorkban hihetetlen fogadtatásban részesült, a milyen még uralkodóknak is ritkán juthat osztályrészükül. Majd folytatta diadalútját a székvárosba, Washingtonba. Itt az Egyesült-Államok szenátusa nyílt ülésben ünnepélyes formák közt fogadta s a szenátorok felállással adtak kifejezést tiszteletüknek.

Több mint félévet töltött az Unióban. Alig volt nevezetesebb város az óriási államterületen, a melyet fel ne keresett volna, hogy szegény, leigázott hazánk érdekében csodás ékesszólásával részvétet keltsen. Felolvasásait mindenütt zsúfolt termekben tartotta meg, pedig belépődíjat kellett fizetni, a mit a nemzeti ügy céljaira fordítottak. Ugyancsak a haza felszabadításának költségeire dolláros papírutalványokat nyomtatott, melyet nagyobbára szintén hamarosan szétkapdosott a közönség. Nem is volt akkor népszerűbb név ott, mint Kossuthé s népszerűbb nemzet, mint a magyar.

1852 júliusában újra hajóra szállt, hogy visszatérjen az óvilágba és Londonból intézze a magyar emigráció ügyeit.

Londonba érve, azonnal feje lett az ottani tekintélyes magyar társaságnak. Ezzel velejárt, hogy sok anyagi zavarban sinylődő honfitársa hozzá fordult segélyért. A jószívű kormányzó senkit sem utasított el üres kézzel. Az amerikai felolvasások jövedelméből Európába hozott mintegy 100.000 forintnyi összeg így aztán apránként egészen elfogyott.

Egyszer csak azon vette észre magát, hogy pénztára üres. Egyik fiának gyógykezelésére pénz kellett s kénytelen volt mástól kölcsönt kérni. Angol barátai neszét vették a dolognak s gyűjtést akartak rendezni számára. Kossuth felháborodva utasította vissza az eszmét.

Ekkor azt ajánlották, tartson itt is felolvasásokat. Erre szívesen vállalkozott, hisz ezzel hazája érdekeit is szolgálta. Láttá, egyelőre mit sem tehet annak felszabadítására, legalább ébren akarta tartani a magyar kérdést. Két hónapig tartó felolvasó körútjában közel 50 ezer forintot szerzett.

Később többször is megismételte ezt. Egyébként is tevékeny részt vett az angol közéletben. Mint publiczista szintén feltűnést keltett hatásos hirlapi czikkeivel. A mellett rendkívüli buzgalommal merült hadászati művek tanulmányozásába. Egy csetleges újabb szabadságharcz esetére hadvezérré akarta magát kiképezni.

Nagy gondot fordított gyermekei nevelésére is. Kitűnő családapája volt, ki gyermekeit a rajongásig szerette. Lehetett is öröme bennük. Mindnyájan örökölték apjuk élénk felfogását, kitartó szorgalmát és jó szívét. Fiait előbb angol, majd a francia nyelv elsajátítása végett párisi tanintézetben neveltette. A két fiú annyira szerette egymást, hogy mindig együtt tanultak és egy osztályt végeztek, bár Lajos Tódor két és fél évvel fiatalabb volt, mint Ferencz.

A külpolitikai eseményeket is folyton figyelte a nagy államférfi és várta az alkalmat, a mikor újra síkra szállhat hazája felszabadítására. De múltak az évek, a nélkül, hogy erre a legcsekélyebb kilátás mutatkozott volna. A krími háború keltette remények hamarosan kialudtak; Ausztria nem elegyedett a háborúba.

De jött a véres 1859-iki esztendő. Kitért a francia-olasz-osztrák háború. Azonnal összeköttetésbe lép az osztrákellenes szövetség tagjaival. A lángeszű piemonti miniszterelnökkel, Cavour gróffal, a legbensőbb viszonyba jut és kidolgozza hazánk felszabadításának tervét. Személyesen tárgyal III. Napoleonnal és Viktor Emánuellel. Ujra tényezője az európai politikának. S mint tapasztalt politikus, bármily forrón és türelmetlenül óhajtja már hazánk

felszabadítását, kalandokba nem engedi sem magát, sem a nemzetet sodorni. Főfeltétele az osztrák elleni felkelés megindítására: »francia császári zászló kibontása magyar földön, oly számú francia hadsereg kíséretében, a minőt a császár e zászló hadi becsületének biztosítására szükségesnek ítél«.

S megy minden a legszebben. Elnöklete alatt megalakul a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Tagjai voltak kivüle Klapka György és gróf Teleki László. Ennek parancsait otthon vakon követték a hazafiak. Olasz földön megalakult, mint a leendő magyar hadsereg magva, magyar zászló alatt, magyar vezényszóval, a magyar légió, mely csakhamar 4000 főnyire szaporodott s száma egyre növekvőben volt, mert az olaszok és francziák kezébe került hadi foglyokból, valamint szökevényekből is egyre szaporíthatták hadosztályait. A szerb és oláh határon pedig már tömérdek hadiszer volt felhalmozva, bár igaz, hogy ez országok kormányai nagy bért, a hazai nemzetiségeknek teendő rendkívül széleskörű engedményeket kötöttek ki segítségükért.

Növelték a hazafias reményeket a harctérről jövő hírek is. A montebelloi és magentai győzelmek után a francia-olasz csapatok a lakosság lelkes fogadtatása közepett tartották bevonulásukat Milánóba, Lombardia fővárosába. Nemsokára híre ment a solferinói csatának is, a mely az osztrákok tökéletes vereségével végződött.

De mint a derült égből lecsapó villám, oly váratlanul sújtotta le Kossuthot a Napoleon és I. Ferencz József személyes összejövetelével megkötött villafrancai ideiglenes béke. A hazafias remények zöld rügyei egyszerre mind elhervadtak.

Az a pár udvarias szó, mit Napoleon üzenetképen küldött Pietri szenátorral Kossuthnak, semmi vigasztalót sem tartalmazott, sőt nagyon sértette érzékenységét.

»A háborúnak most vége van, — írta Napoleon Pietrinek. — Mondja meg ön Kossuthnak, hogy végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadításának most abban kell maradni. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bízzék bennem, bennem és a jövőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől s kérem, saját személyére és gyermekeire nézve rendelkezék velem.«

A vérig sértett nagy ember büszkén feleli a szenátornak: »Mondja meg ön, szenátor úr, urának, hogy a francziák császársa nem elég gazdag arra, hogy Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa s Kossuth Lajos nem elég alávaló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal.«

S csakugyan nyugodtan nézhetett fiai jövője elé. A derék ifjak sok örömet okoztak a súlyos gondok gyötörte apának. Elvégezvén Párisban a középiskolai tanulmányokat, ugyanott megkezdték a politechnikumon a főiskolaiakat. Most is együtt járhattak, mert egy pályára léptek, a mérnökre. Mint azelőtt, most is jeles eredménynyel haladtak. Az 1859-iki háború idején újra Londonban találjuk őket az ottani egyetemen s a még csak 18 éves Ferencz éppen ebben az évben a politikai gazdaságtanból elnyerte az első pályadíjat, mit az egyetem ünnepélyén maga Palmerston lord külügyminiszter adott át neki.

Kossuth Lajos rugékony lelke most is gyorsan

összeszedte magát. Elhatározta, hogy Napoleon segítsége nélkül is folytatja honmentő munkásságát. A Magyar Nemzeti Igazgatóság együttmaradt s Európa minden államában voltak megbízottai az emigrációban lévő jeles hazafiak közül. Az Olaszország teljes felszabadításának munkáját folytató Viktor Emánuellel, Cavourral és Garibaldival is megegyezésre lépett s a nemzeti légión is együtt tartotta, hogy magva lehessen a Garibaldi segítségével meginduló szabadságharcz nemzeti hadseregének.

De megint csapást csapás ért. Londonban papírpénzt nyomtatott; az osztrák kormány tudomást vevén a dologról, pört indított az angol bíróság előtt és Kossuth elvesztette a pört. Oláhországban megkezdette a fegyverszállítást; a fejedelem megváltoztatva politikáját, a fegyver egy részét maga foglalta le, más részét a törökök kobozták el. A hatalmon levők közül minden bizalmát a nagy Cavourba helyezte; ez 1861-ben váratlanul elhalt. A Nemzeti Igazgatóságban jobbkéz volt a nemeslelkű gróf Teleki László; ezt Drezdában elfogták és kiadták az osztrák kormánynak, a mely Ferencz József elé vitette és szavát vétette, hogy az emigrációval való minden összeköttetését megszakítja.

A hazában is változott a hangulat. 1861-ben a kormány országgyűlést hívott össze s bár ez eredménytelenül oszlott szét, kiderült, hogy a nemzet nem ellensége a Habsburg-házzal való kibékülésnek.

Minde csapás annál jobban lesujtotta, mert közben már ismét a legszebb reményeket táplálta. Különösen a Garibalditól tüzelt olaszok

szabadságmozgalmába és a megalakult olasz királyságba oly reményeket vetett, hogy lakóhelyét is Olaszországba tette át, Genuába. Vele ment egész családja, nemcsak neje és leánya, de még fiai is. Bár időközben teljesen elvégezték tanulmányaikat és már állást is vállaltak Angliában, szüleiket követték. A Genua és Spezia közti vasutvonal építésénél nyertek állást, mint mérnökök.

De a Gondviselés családi életében is egyik csapást a másik után zúdította reá. Az első volt, hogy Vilma leánya 19-ik életévében meghalt. A genovai angol protestáns temetőben helyezte örök nyugalomra.

Három év múlva társat kapott a szegény Vilma. Anyja követte a sírba. Az egykor energiájáról, sőt uralomvágyáról híres nő egészen megtört leánya halála óta. Hiába vitte utazni férje, nem tudott feledni. Egyre jobban gyengült, fogycott, míg végre 1865 szeptember elején oda került leánya mellé.

Kossuthot a kettős csapás annyira megtörté, hogy nem tudott többé Genuában maradni. Átköltözött Torinóba. Ihász Dániel ezredes, hű bajtársa, Kossuth Mikese, osztotta meg vele az egyedüllét hosszú, keserves napjait. Haláláig megható hűséggel kitartott a forrón szeretett és tisztelt »kormányzó« oldalán.

Mind csendesebb ember lett a nagy szabadsághősből. Reményei lassankint végkép kialudtak. Közbe-közbe azonban még egy-egy pillanatra felcsillant a remény. Így volt az 1863-iki lengyel felkelés, majd az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háború alkalmával. Az utóbbi háborúban Klapka

már szervezte az új légiót s Garibaldi is kész volt megjelenni hazánk segítségére. De az olaszok teljes vereséget szenvedtek, a poroszok pedig oly szédítő gyorsasággal verték le Ausztriát, hogy hazánk felszabadítására megint nem került sor.

Aztán végbement az 1867-iki kiegyezés. A nemzet vezére most Deák volt, az ő műve volt a kiegyezés, melyet a nemzet nagyobb része, belefáradva a közel két évtizedes passiv resistenciába, ha nem is lelkesedéssel, de legalább megnyugvással fogadott, mert e műben a nemzet elnyerte az alapot, melyre odaadó munkával majdan a független, nagy Magyarország hatalmas épületét emelheti.

Kossuth nem hitte ezt. A készülő kiegyezésben hazánk függetlenségének sírba tételét látta. A tizenkettedik órában, 1867 májusában megírta Deák Ferenczhez intézett remek nyílt levelét, melyben esdve figyelmezteti a kiegyezés veszedelmeire.

»Én e tényben — írja — a nemzet halálát látom. S mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat, nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten, a Haza és az utókor nevében érdekelve felszólítsalak: Nézz körül magasbb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporladtak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő perczét, de a változhatlan multat s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről a jövőnek nem lehet mestere! Megőszültem a tapasztalatokban, a gazdag szenvedések iskolájában, az

évek súlya, a bú és a bánat alatt... Ha a siker megnyugvását nem vihetném magammal síromba, hadd vihessem magammal legalább a reményt hazám jövődjére iránt. Ne vezesd hazánkat oly áldozatokra, melyek még a reménytől is megfosztanának. Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt!...»

VII.

Utolsó évei és halála.

A kiegyezés létrejött. Kossuth úgy találta, hogy a nemzet és az ő utai szétváltak. Többé nem is tett kísérletet, hogy a vezérszerepet visszavívja. Aktiv politikai pályájának vége volt. A mult emberének tekintette magát.

De a nemzet nem így érzett. Ha esze rá is vitte a kiegyezés elfogadására, szíve 48-é és Kossuthé maradt. Nem hitte, nem hihette, hogy ép legkedvesebb fia ne élvezze a béke áldásait. Itthon akarta látni őt is, mint a hogy sorra hazatért mind úgyszólván egytől-egyig, a kit életben talált a közel húsz évi számkivetés után beköszöntő nagy fordulat.

De Kossuth most is az a hajthatatlan lélek, mint egykoron. Hiába választja meg őt egymásután egész sor választókerület, hiába választják meg fiait is, elveitől nem tántorodik el. Mint egykor az a másik eszményképe nemzetünknek, ki inkább itt hagyta rengeteg birtokát, milliókat érő fejedelmi uradalmait, semhogy az ónodi határozat ellenére elismerje a Habsburg-házbeli királyt, ő is megáll Debreczen mellett, még ha szíve szakad is meg a haza utáni sóvárgásban

Gyönyörűen fejezte ki álláspontját a jászladányiakhoz intézett levelében, kik szintén képviselőjükké választották.

»Csak még annyit adok e fejezethez, hogy én tagja s az országgyűlés előtt szóvivője voltam azon független felelős miniszteriumnak, mely a bécsi udvarnak határozottan kijelentette, hogy az összes nemzettel változhatlanul el van tökéelve az ország ezen jogaiból, önállóságából, függetlenségéből egy hajszálnyit sem engedni. És a nemzet megmutatta 48—49-ben, hogy e nyilatkozattal a nemzet akaratának valánk tolmácsai. Én elvemmel e téren állok! Nekem hazám függetlensége polgári hitvallásom Istensége. Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül a hívek meggyérültek is. Az ámtítások köde szétfoszlik, a csalódásokból kiábrándulnak. És a híveik sorai újra tömörülnek az oltár körül.«

Másutt meg azt az elszánt kijelentést teszi: »De ha úgy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék: legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok s fogok véglehelletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármilyen áron, akármilyen feltételek alatt, megcsönkítésére van irányozva.«

S maradt kint Torinóban. Mint a hívő mohamedán Mekkára és a prófétára, úgy gondolt a magyar nép Torinóra és a turini »remetére«, kit imáiba és dalaiba foglalt. S olvasták kunyhóban és palotában azokat a leveleket, a melyekbe belelehelte hazánk nagy prófétája szívét, lelkét és elméjét; s az egyszerű nép is úgy olvasta a levelek minden sorát, mint a Szentírást.

»Kossuth Lajos íródeák — mondja a nóta,
Megírja a haza baját,
Kimutatja, hol a baja,
Azt is, hol az orvossága.«

Majd zarándokló helye is lett Torino a hazafiaknak. Politikusok, különösen a hozzá legközelebb eső függetlenségi és 48-as táborból úgy, mint magánemberek egyre sűrűbben keresik fel. A szegény nép fia, ha nem is lehet mellette testileg, lélekben annál gyakrabban elszáll hozzá és lelkesen énekli:

»Ott voltam én mostanában
Kossuth Lajos szobájában,
Áldott kezét megfoghattam,
Élő szavát hallgathattam.«

A levelekben foglalt tanítások mindjobban átmentek a nemzet vérébe s egyre nőtt a tábor, mely elégedetlen volt a kiegyezéssel és a 48 visszaállítását hangoztatta. S a rajongás mindjobban és jobban nőtt a 48-as idők és e tüneményes kort megszemélyesítő patriárkánk iránt, kihez vigasztalólag szólottak:

»Tavaszmúlt, a rózsának
Lehullott a szép virága,
Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos,
Lesz hazádnak szabadsága,
Mi neked fáj, nekünk is fáj,
Könnyünket viselni bajos,
De Istenünk segíteni fog,
Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos.«

Megható módon nyilatkozott meg a derék Czegléd ragaszkodása a haza atyjához 1877-ben. Meghalt képviselője és helyébe egyhangúlag Kossuthot választotta meg. Hogy pedig rábírják a képviselőség elfogadására és a mi vele jár, a hazatérésre, százaz küldöttség vitte a megbízó-levelet a Torino melletti Collegno al Baracconéba, Kossuth akkori lakóhelyére.

Czegléd ősz papja, Dobos János, könnyekig megindulva és a többieket is könnyekre fakasztva, gyönyörű beszédben hívta haza a nemzet nevében legnagyobb fiát.

Kossuth felségesen szép válaszra méltatta az ősz pap beszédét, de lényege az a szomorú felelet volt: »Nem lehet.« Némi engedményt mégis tesz.

»Hogy ha még az én életemben akként alakulnának a viszonyok — a mint egykor valószínűleg alakulni fognak — t. i. hogy Ferencz József császár és király fején nem lenne többé az osztrák császári korona, hanem csak Szent István koronája: engem a kormányformák iránti igen határozott nézeteim nem akadályoznának abban, hogy hazamenjek, habozás nélkül megtenném s minden tartalék gondolat nélkül letenném a hűség esküjét és meg is tartanám becsületes lojalitással, mindhalálig.«

Hogy ismerte még mindig a magyar nyelv szépségeit, mily bűbajos szavak áradtak ajkairól most, késő öregségében is, arra idézzük a beszéd következő helyét:

»Tudják-e önök, mi az, a mit honvágynak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, a ki benne szenved, csak az által fejezhet ki, hogy »fáj szívem, lelkem, fáj minden tagom?« Oh én ismerem! Velem jár magányos bolyongásaimban, melyek

fáradalmában az érzékek eltompulását keresem ; velem virraszt az éjnek csöndjében, az éjjeli mécssem mellett ; velem fekszik le, hogy szakgatott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fáradt tagjaimra ; velem kél fel, hogy mellettem üljön a napnak foglalatosságai közben és megkeserítse életem szűk falatját, ürmöt vegyítsen italomba és elhomályosítsa még ezt a gyenge örömsugárt is, az egyedülit, mely bús magányomat még kissé felderíthetné, — azt, melyet a nyugodt elmének a tudomány s a természetteli társalgás adhat. Igen, én tudom, mi a honvágy ; s kifejezhetetlen hálával áldanám a perczet, mely fel hagyna lélekzenem a nélkül, hogy lélekzetembe a honvágytól elszorult kebel tompa sóhaja vegyüljön.«

A 70-es évek végén reszkető kézzel, gyengülő szemmel hozzáfog, hogy megírja hírneves munkáját, mely »Irataim az Emigrációból« címet visel. Jórészt az anyagi szükség vitte rá az irodalmi munkálkodásra. Kis tőkéje fogyni kezdett. Eladta baraccone-i villáját, beköltözött megint Torinóba s megmaradt pénzét bankba tette. De a bank megbukott és a kormányzó házában jelentkezni kezdett a szükség. Fiai szívesen segítettek volna rajta. Tehették volna is. Tudásuk, szorgalmuk szép állásba segítette őket ; Ferencz a cesenai bányatársaság vezérigazgatója volt, Lajos Tódor pedig az olasz államvasutak déli hálózatának igazgatója. De a nagy ember sokkal büszkébb volt, semhogy még saját fiaitól is elfogadott volna anyagi segílyt.

Igy nyult a tollhoz, hogy megint azzal keresse meg kenyerét. Így jelent meg 1880-ban az 1859—1862-iki emigrációbeli működéséről szóló 3 kötetes

munkája. Klasszikus munka volt. Fényes írállya, tárgyilagos előadása, tárgyának fontossága mind hozzájárultak, hogy e mű kora irodalmának egyik legelső, leghatásosabb termékévé emelkedjék.

Nagy csapásként nehezedett reá 1881 tavaszán sorsa osztályosának, az önfeláldozó Ihász Dániel ezredesnek halála. De hozzátartozóinak szeretete betöltötte a megürült helyet. Kedves Lujza húga, az egyetlen, ki élt még testvérei közül, költözködött ki hozzá, s gyöngéd és dolgos keze, erélyes természete jó rendben tartotta a kormányzó otthonát. Nem is hagyta el Torinót addig a szomorú napig, a mikor hozták a nagy szabadsághőst haza — halva...

Könyvén kívül leveleit is szakadatlanul küldte a hazába. Az őt és honfitársait összefűző kötelékek nem lazultak semmit. Sőt mindinkább szokássá vált, hogy az Olaszországban megforduló honfiak tisztelegjenek a kormányzó előtt. Néha egész karavánja keresi fel a nemzeti intelligenciának. Így volt ez 1883-ban, a mikor 115 író és művész kereste fel, majd 1889-ben, a midőn 845, a párisi világkiállításra utazó magyar rőtta le tiszteletét a nemzet szentje előtt.

De ha a nemzet szeretete balzsamként hatott is bánatos szívére, a hazai politika sok-sok sebet ütött rajta. A legfájóbb seb az volt, a mikor 1890-ben az országgyűlésen hozott egyik törvény következtében elvesztette állampolgárságát. E miatt keserűen panaszkodott is. De a nemzeti közvélemény annál inkább megragadott minden alkalmat, hogy változatlan hűségéről és rajongó tiszteletéről biztosítsa.

Különösen alkalmat nyújtott erre 1892 ősze, amikor a Gondviselés kegyelméből testi és lelki frissességben betöltötte 90 ik életévét. Városok, községek sorra díszpolgárukká választották, köztük az ország szíve is, Budapest, s ezrével meg ezrével kapta testületektől, meg egyesektől a hódoló nyilatkozatokat.

És ennek a 90 éves aggastyánnak ereje oly szívós, szellemének üdesége oly csodálatos volt, hogy újabb anyagi zavartól sarkallva, megint tollat ragadott és megírta Iratainak IV. és V. kötetét. Mikor az utóbbi megjelent, a nagy hazafi már ott volt az üdvözültek honában, a nagy idők többi nagyjai körében.

Lehetetlenség meghatottság nélkül olvasni e mély hazafiságtól, bölcseségtől és honfi bűtől sugárzó sorokat. Utolsó szavai — mintha az Isten akarta volna így — kifejezik egész politikai hitvallását és hitét a jövőben.

»Az óramutató nem szabályozza az idő folyását, de jelzi; az én nevem óramutató, jelzi az időt, mely jönni fog, melynek jönni kell, ha a magyar nemzet számára még tartottak fel jövőt a végzetek; és annak a jövőnek neve: szabad haza Magyarország szabad polgárainak, annak a jövőnek neve: állami függetlenség.« Végül »...nem a Habsburg-háznak, hanem az osztrák császári és magyar királyi méltóság egy személybe cumulációjának vagyok ellensége; ennek igenis, bár tehetetlen, de megtörhetlen, de hajthatatlan ellensége vagyok és maradok mind halálomig.«

S eljött az idő, a mikor nem izent többé Kossuth Lajos. Utolsó levelét 1894 február 17-én írta meg. Régi hívéhez, Helfy Ignácához intézte s

még egyszer szép tanúságot tett politikai hitvallása egyik alaptanáról, a szabadelvűségről. A polgári házasság kérdésében vetette latba szavát, hogy az ő szavát követő függetlenségi és 48-as párt, mely akkor már 100 főnyi hatalmas tábor volt az országházban, elfogadja a kormány javaslatát.

„Én természetesen kívánom, — írja ebben, — hogy minden közösügyes alapon álló minisztérium megbukjék, miszerint az Ausztriával közös államjog tarthatatlansága tényleg constátálva legyen Magyarország történetében; de mindig azon nézetben voltam, vagyok és leszek is, hogy erre az Önök pártjának nem a szabadelvűség feláldozásával, hanem ahhoz tántoríthatatlanul ragaszkodva kell törekednie.”

E sorokat már betegesen rótt a papirra. Visszafojtott lélekzettel leste az egész nemzet, sőt érdeklődéssel az egész világ a 92 esztendő aggastyán küzdelmét a halállal.

Végre megjött a hír, hogy márczius 20-án este jobblétre szenderült. Mintha az egész ország egy halottasházzá lett volna. Sírt az egész nemzet, megsiratta, a hogy csak legkedvesebb halottját tudja az ember.

S aztán elhozták hamvait, hogy az édes honi földben pihenjenek. Temetését a főváros rendezi. Kimentek érte az ország nagyjai Torinóba, hol márczius 28-án tartották a város és az olasz nép impozáns részvéte mellett első temetését. Majd hozta a vasut a hazába s vele felesége és leánya hamvait is. A merre vitték, zarándokolt elébe a nép s térdre borulva nézte áhítatos érzelmekkel a koporsót vivő vonatot.

Április 1-én temették a fővárosban. Ilyen temetést még nem látott a világ. Nincs zúga a hazának, honnan ne ment volna küldöttség, s ne hozott volna a kegyelet zálogául virágot, koszorút erre a ravatalra. A főváros házain a gyászlobogók egész zászlóerdőt alkottak s akárhány épület egészen be volt borítva fekete szövettel. Fekete város lett szépséges fővárosunkból. A Nemzeti Múzeumból temették, hol ravatala állt. A koporsó után 18 kocsi vitte a közel 3000-nyi koszorút. S aztán haladt a mértföldnyi útvonalban a száz-
ezrekből álló gyászmenet.

* * *

Áll már érczbe öntve alakja nem is egy, de vagy félszáz helyen szerte a hazában. S e szám napról-napra gyarapodóban van. Csak emelkedjenek e szobrok s hirdessék, mi az igazi hála, kegyelet és ragaszkodás a haza apja iránt! De Kossuth Lajosnak van méltóbb emléke is. Ott él ez a honfiak szívében kiirthatatlanul. Míg lesz magyar e hazában és a magyar szívében hazafiság, Kossuth Lajos neve és emléke ragyogni, szelleme vezetni fog!

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
I. Ifjúsága	5
II. Az Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósítások szerkesztése; fogsága	13
III. Megindítja a Pesti Hírlapot, családot alapít és közgazdasági tevékenységet fejt ki	20
IV. Szereplése az utolsó rendi és az első népképviselői országgyűlésen; az ország pénzügyminisztere lesz	27
V. Kossuth mint szabadságharczunk lelke	34
VI. Kossuth élete a számkivetésben a kiegyezésig....	46
VII. Utolsó évei és halála	59

